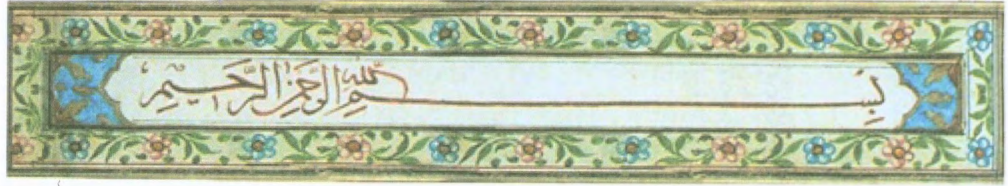

سفالینہ گونہ موسوم بہ کوباجہ

فیروز مہجور

ناشر برگزیده

هفدهمین، بیستمین، بیست و دومین،

بیست و سومین و بیست و چهارمین

نمایشگاه بین المللی کتاب تهران

فیروز مہجور

سفالینہ گونہ موسوم بہ کوباچہ

۱۳۹۸

سرشناسه	مهبجور، فیروز، ۱۳۳۹ -
عنوان و نام پدیدآور	سفالینه گونه موسوم به کوباجه / فیروز مهبجور .
مشخصات نشر	تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	بیست و چهار، ۶۹۱ ص.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۴۳۶-۴۱۹-۵:
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
یادداشت	واژه نامه.
یادداشت: کتابنامه	ص. ۶۳۳.
یادداشت	نمایه.
موضوع	سفال صفوی Pottery, Safavid
موضوع	سفال ایرانی -- قرن ۱۰ - ۱۲ ق. Pottery, Iranian -- 16 - 18th century
موضوع	سفال اسلامی -- قرن ۱۰ - ۱۲ ق. Islamic pottery -- 16 - 18th century
موضوع	هنر صفوی -- ایران Art, Safavid -- Iran
شناسه افزوده	شرکت انتشارات علمی و فرهنگی Elmi - Farhangi Publishing Co.
رده بندی کنگره	۷۱۳۹۶ س ۹ م / ۴۱۴۷ NK
رده بندی دیویی	۷۳۸ / ۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	۴۶۸۳۸۵۲

سفالینه گونه موسوم به کوباجه

نویسنده: فیروز مهبجور (عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)

چاپ نخست: ۱۳۹۸

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

حروفچینی و آماده سازی: انتشارات علمی و فرهنگی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: شرکت چاپ و نشر علمی و فرهنگی کتیه

حق چاپ محفوظ است.

انتشارات
علمی و فرهنگی

اداره مرکزی و مرکز پخش: خیابان نلسون ماندلا (افریقا)، چهارراه حقانی (جهان کودک)، کوچه کمان، پلاک ۲۵؛ کدپستی: ۱۵۱۸۷۳۶۳۱۳؛

صندوق پستی: ۹۶۴۷ - ۱۵۸۷۵؛ تلفن: ۷۰ - ۸۸۷۷۴۵۶۹؛ فکس: ۸۸۷۷۴۵۷۲؛ تلفن: ۲۹ - ۸۸۶۶۵۷۲۸؛ تلفکس:

۸۸۶۷۷۵۴۴ - ۴۵

www.elmifarhangi.ir info@elmifarhangi.ir

www.ketabgostar.com info@ketabgostar.com

آدرس اینترنتی:

فروشگاه یک: خیابان انقلاب، روبه روی درب اصلی دانشگاه تهران؛ تلفن: ۱۶ و ۶۶۹۶۳۸۱۵ - ۶۶۴۰۰۷۸۶

فروشگاه دو: میدان هفت تیر، خیابان کریمخان زند، بین قائم مقام فراهانی و خردمند، پلاک ۱۳؛ تلفن: ۷ - ۸۸۳۴۳۸۰۶

فروشگاه سه: خیابان نلسون ماندلا (افریقا)، بین بلوار گلشهر و ناهید، کوچه گلغام، پلاک ۷۲؛ تلفن: ۳ - ۲۲۰۲۴۱۴۰

فروشگاه چهار: خیابان کارگر شمالی، روبه روی پارک لاله، نبش کوچه ستاره، نمایشگاه و فروشگاه محصولات فرهنگی سازمان تأمین

اجتماعی، پلاک ۱

اهداء به:

مادر مهربان و گرامی

روح پرفتوح مرحوم پدر بزرگوار

همسر فداکار

و

فرزندان عزیزم

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	بیست و هفت
روش های پژوهش.....	سی و یک
مطالعه و بررسی منابع مکتوب.....	سی و یک
بررسی های میدانی.....	سی و دو
آزمایش های علمی.....	سی و دو
مباحث و فصول کتاب.....	سی و سه

فصل اول: تأثیرات متقابل اقتصاد - تجارت و فناوری - هنر در عصر صفوی

اهمیت تجارت در عهد صفوی.....	۳
تأثیر تجارت بر هنر و معماری و شهرسازی در عصر صفوی.....	۵
توجه به صنایع و هنرهای درآمدزا در عصر صفوی.....	۷
کارگاه های حکومتی و کارخانه های شاهی در عصر صفوی.....	۸
بندرعباس.....	۱۲

فصل دوم: کوباچه

مقدمه.....	۱۹
کوباچه.....	۱۹
پیشینه روابط ایران و قفقاز.....	۲۳
کوباچه در دوره های تیموری و صفوی.....	۲۸
چگونگی کشف و وجه تسمیه سفال های گونه موسوم به کوباچه.....	۲۹
خاستگاه سفال های گونه موسوم به کوباچه.....	۳۰
ویژگی ها و انواع سفال های گونه موسوم به کوباچه.....	۳۳
شکل سفالینه های گونه موسوم به کوباچه.....	۳۴
کاربردهای سفالینه گونه موسوم به کوباچه.....	۳۴
طراحی و نقش اندازی سفال های گونه موسوم به کوباچه.....	۳۸

۱. روش ریسمان خشک ۳۸
۲. روش گرتة برداری ۳۹

فصل سوم: آثار سفالین گونه موسوم به کوباچه: مکشوف از بررسی ها و کاوش های باستان شناختی

- مقدمه ۴۳
- بخش اول: دژ حسن صباح در الموت ۴۵
- کاوش های باستان شناسی در قلعه الموت ۴۵
- کشف سفال های گونه موسوم به کوباچه در دژ الموت ۴۹
- بحثی تحلیلی درباره سفال های گونه موسوم به کوباچه در دژ الموت ۶۳
- بخش دوم: تپه نرگه در تاجکستان ۶۵
- کاوش های باستان شناختی در تپه نرگه ۶۷
- کشف سفال های گونه موسوم به کوباچه در تپه نرگه ۶۸
- بخش سوم: محوطه باستانی خانلق در شهرستان ری ۷۵
- بررسی باستان شناسی نجیر خانلق ۷۵
- کشف سفال های گونه موسوم به کوباچه در خانلق ۷۸
- بخش چهارم: ربع رشیدی در تبریز ۸۵
- کاوش های باستان شناختی در ربع رشیدی ۸۶
- کشف سفال های گونه موسوم به کوباچه در ربع رشیدی ۸۷
- بخش پنجم: تپه امامزاده بنیس در نزدیکی شبستر ۹۸
- کاوش باستان شناختی در تپه امامزاده بنیس ۹۸
- کشف سفال های گونه موسوم به کوباچه در تپه امامزاده بنیس ۹۸
- بخش ششم: مجموعه شیخ صفی الدین اردبیلی ۱۰۰
- کاوش های مجموعه شیخ صفی ۱۰۰
- کشف سفالینه گونه موسوم به کوباچه در مجموعه شیخ صفی ۱۰۰
- بخش هفتم: خانه آیت الله مروج (خلیل زاده) در اردبیل ۱۰۵
- کاوش در خانه آیت الله مروج و کشف سفالینه گونه موسوم به کوباچه ۱۰۵
- بخش هشتم: شهر تاریخی گسکر (هفت دغنان) در استان گیلان ۱۰۷
- کشف سفال های گونه موسوم به کوباچه در شهر تاریخی گسکر (هفت دغنان) ۱۰۸
- بخش نهم: بیستون ۱۱۳
- کاوش های کاروان سرای قدیمی در بیستون ۱۱۳
- کشف سفالینه گونه موسوم به کوباچه در کاروان سرای قدیمی بیستون ۱۱۴

فصل چهارم: آثار سفالین گونه موسوم به کوباچه: شناسایی شده در مجموعه ها و موزه های داخلی و خارجی

مقدمه	۱۱۹
بخش اول: سفالینه های گونه موسوم به کوباچه: نوع قلم سیاه	۱۲۱
بخش دوم: سفالینه ها و کاشی های گونه موسوم به کوباچه: نوع قلم سبز	۱۷۸
بخش سوم: سفالینه های گونه موسوم به کوباچه: نوع رنگارنگ	۱۹۵
بخش چهارم: کاشی های گونه موسوم به کوباچه: نوع رنگارنگ	۳۸۷
بخش پنجم: سفالینه های گونه موسوم به کوباچه: نوع آبی و سفید	۴۵۴

فصل پنجم: رابطه آثار سفالین گونه موسوم به کوباچه با هنرهای هم دوره

ارتباط صنعت و هنر در دوره صفوی	۵۱۱
پیوند نگارگری با سفالگری و کاشیگری در عصر صفوی	۵۱۲
مقایسه نقوش سفال ها با دیگر آثار هنری	۵۱۲
ارتباط با سفالینه ها و کاشی های ایزنیک	۵۲۶
پیشینه و روند تأثیر سفالگری و کاشیگری ایران در آناتولی در دوران اسلامی	۵۲۶
چینی لی کوشک	۵۳۰
چرایی و چگونگی تأثیر آثار سفالین گونه موسوم به کوباچه بر آثار ایزنیک	۵۳۸

فصل ششم: آزمایش های سنگ نگاری

چالش های تعیین خاستگاه سفال های دوران اسلامی	۵۵۱
شناسایی برخی مراکز تولید	۵۵۳
آزمایش سنگ نگاری	۵۵۳
نمونه N1	۵۵۳
نمونه N2	۵۵۴
نمونه N3	۵۵۴
نمونه N4	۵۵۴
نمونه A5	۵۵۴
نمونه A6	۵۵۵
نمونه A7	۵۵۵
نمونه A8	۵۵۵
نمونه A9	۵۵۶
نمونه B10	۵۵۶

۵۵۶		نمونه B11
۵۵۷		نمونه B12
۵۵۷		نمونه B13
۵۵۸		نمونه B14
۵۵۸		نمونه B15
۵۵۸		بررسی آزمایش ها

تحلیل و نتیجه گیری

۵۶۷		تحلیل و نتیجه گیری
۵۷۶		ایران؛ خاستگاه آثار سفالین گونه موسوم به کوباچه
۵۷۶		۱. اجماع نظر پژوهشگران
۵۷۶		۲. کشف نمونه های متعدد در مناطق مختلف ایران در مطالعات میدانی باستان شناسی
۵۷۶		۳. وجود کتیبه های فارسی، به ویژه خط نستعلیق روی بسیاری از سفالینه ها
۵۷۸		۴. نتایج آزمایش های سنگ نگاری
۵۷۸		۵. شیوه ساخت و پرداخت
۵۷۸		مراکز تولید و توزیع سفال های گونه موسوم به کوباچه
۵۷۹		اهمیت و ضرورت بررسی آثار سفالین گونه موسوم به کوباچه
۵۸۰		انواع آثار سفالین گونه موسوم به کوباچه
۵۸۰		شکل و کاربرد آثار سفالین گونه موسوم به کوباچه
۵۸۱		کارگاه ها و مراکز تولید آثار سفالین گونه موسوم به کوباچه
۵۸۱		۱. گروه آغازین: نیشابور، مشهد- کوباچه
۵۸۱		۲. گروه متقدم: تبریز- کوباچه
۵۸۱		۳. گروه میانی: قزوین - کوباچه
۵۸۱		۴. گروه متأخر: اصفهان - کوباچه
۵۸۲		۵. گروه پسا متاخر: اصفهان - کوباچه
۵۸۲		انواع سفال های گونه موسوم به کوباچه با توجه به دوره و شیوه های تولید و تزئین
۵۸۷		جایگاه سفالینه گونه موسوم به کوباچه در مبادلات بازرگانی و تبلیغ آرمان های حکومتی صفویان
۵۹۴		بررسی و تحلیل نقش مایه های آثار سفالین گونه موسوم به کوباچه
۶۱۰		۱. نمودهای فرهنگ ایرانی اسلامی عصر صفوی
۶۱۰		ارائه نقش مایه در داخل شمسه و قاب های ترنجی یا محرابی شکل
۶۱۰		چهره نگاری انسانی به شیوه اصفهانی
۶۱۰		۲. تأثیر فرهنگ ایران باستان

۶۱۱	نقش مایه برکه آب
۶۱۱	پرک یا بته جقه
۶۱۱	گل نیلوفرآبی
۶۱۲	شواهد دیگری از تأثیر فرهنگ ایران باستان
۶۱۲	۳. تأثیر فرهنگ و هنر چین
۶۱۲	نقش ین و یانگ
۶۱۵	طرح‌های ختایی
۶۱۵	ابرهای پراکنده
۶۱۵	تصویر انسان با چهره مغولی
۶۱۵	نمادهای ظروف چینی کراک
۶۱۵	نقش مایه‌های جیاچینگ و خطوط افقی شبه خط چینی
۶۱۵	طرح‌های پولکی و فلس‌گونه
۶۱۷	۴. تأثیر هنر مسیحی و اروپایی
۶۱۷	تصویر حضرت مریم (س) و عیسی (ع)
۶۱۷	کلاه اروپایی
۶۱۷	تجلی جهان‌گرایی و ارتباط سفال گونه موسوم به کوباچه با هنر شرق و غرب عالم
۶۱۸	فرجام سفالینه گونه موسوم به کوباچه
۶۲۰	استمرار تولید سفال گونه موسوم به کوباچه در عصر حاضر
۶۳۱	پیشنهادی برای تکمیل مطالعات
۶۳۳	کتابنامه
۶۴۷	واژه‌نامه‌ها
۶۴۹	فرهنگ برخی از واژگان مرتبط
۶۵۱	واژه‌نامه فارسی - لاتین
۶۶۱	واژه‌نامه لاتین - فارسی
۶۷۱	واژه‌نامه انگلیسی - انگلیسی
۶۷۵	نمایه

فهرست ارجاعات

(اسناد، نمودارها، طرح‌ها، جدول‌ها، نقشه‌ها، تصاویر)

- سند ۱. فرمان مورخ ۱۱۲۰ ق شاه سلطان حسین درباره آزادی بازرگانی
فرانسویان، موجود در بایگانی وزارت امور خارجه فرانسه ۷
- سند ۲. فرمان مورخ ۱۱۱۱ ق شاه سلطان حسین درباره آزادی ارمنیان
وعیسویان برخی از مناطق از جمله کیوچی، درباره تعمیر مجدد
معابد و نیز دفن امواتشان، از طومار فرمان‌های متعلق به آقای
مفخم ۲۷
- نمودار ۱. نمودار درصد تعداد قطعات یافت شده سفالینه‌های گونه
موسوم به کوباچه در دژ الموت ۶۳
- نمودار ۲. نمودار تعداد قطعات یافت شده سفالینه‌های گونه موسوم به
کوباچه در دژ الموت ۶۴
- طرح ۱. تکه ای از ظرف سفالین لعاب دار با نقش قرص خورشید، قرن
۶ ق / ۱۲ م، دمانیسی ۲۵
- طرح ۲. قطعاتی از کف ظروف سفالین گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم
سیاه، مکشوف از خانلق ۸۱
- طرح ۳. قطعاتی از بدنه ظروف سفالین گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم
سیاه، مکشوف از خانلق ۸۲
- طرح ۴. قطعاتی از لبه ظروف سفالین گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم
سیاه، مکشوف از خانلق ۸۴
- طرح ۵. قطعه‌ای از تک نگاری کاشی کاری دیوار غربی مسجد کبود
تبریز ۵۱۳
- جدول ۱. تعداد قطعات و نمونه‌های سفالین گونه موسوم به کوباچه،
مکشوف در دژ الموت ۶۳
- جدول ۲. سفالینه‌های مورخ گونه موسوم به کوباچه ۵۶۹
- جدول ۳. سفالینه‌های کتیبه دار گونه موسوم به کوباچه ۵۷۱
- جدول ۴. طرح لبه‌های نمونه‌های متعددی از ظروف سفالین گونه
موسوم به کوباچه (اعم از نوع قلم سیاه، نوع قلم سبز، نوع رنگارنگ و
نوع آبی و سفید) ۵۹۵
- نقشه ۱. منطقه قفقاز ۱۸
- نقشه ۲. کوباچه ۲۰
- نقشه ۳. نژادهای قفقاز ۲۲
- نقشه ۴. مرز ایران و روسیه تزاری در قفقاز پیش از پیمان نامه
گلستان ۲۶
- نقشه ۵. پراکنش (مراکز تولید و کشف) سفال گونه موسوم به کوباچه
در ایران عصر صفوی ۳۱
- نقشه ۶. میراث طبیعی و فرهنگی دره الموت ۴۶
- نقشه ۷. شهرستان تاکستان ۶۶
- نقشه ۸. موقعیت شهر نرجه در شهرستان تاکستان ۶۷
- نقشه ۹. موقعیت خانلق ری ۷۶
- نقشه ۱۰. موقعیت ربع رشیدی در شهر تبریز ۸۸
- نقشه ۱۱. تصویر هوایی ربع رشیدی ۹۰
- نقشه ۱۲. شبسترو برخی روستاهای آن مانند کوزه‌کنان، بنیس و
سیس ۹۶
- نقشه ۱۳. شهرستان صومعه سرا به تفکیک بخش و دهستان ۱۰۷
- نقشه ۱۴. جانمایی شهر تاریخی گسکر (در مقیاس ۱:۱۰۰۰۰) ۱۰۸
- نقشه ۱۵. پراکندگی آثار در دشت بیستون ۱۱۵
- نقشه ۱۶. پلان کوشک چینی لی، استانبول، مقیاس: ۱/۲۵۰ ۵۳۳

نقشه ۱۷. کوشک چینی لی، استانبول، مقیاس: ۱/۳۵، آبریزگاه‌ها،
 ۲. پلکان به طبقه بالا، ۳. ایوان‌ها، ۴. کاشانه‌های شاهانه ۵۳۳

تصویر ۱. بشقاب سفالین، گونه آبی و سفید، دارای کتیبه نستعلیق،
 نیشابور، ۹۲۹ق، مرکز فرهنگی خاورمیانه در ژاپن، توکیو ۱۳

تصویر ۲. ظرف سفالین دهانه‌گشاد (نمک‌دان)، گونه آبی و سفید،
 دارای کتیبه نستعلیق، ۱۰۳۷ق، موزه استاتیلیخ در برلین ۱۳

تصویر ۳. کاسه سفالین، نوع مشهور به گمبرون، موزه اشمولین ۱۴

تصویر ۴. پارچ سفالین، نوع مشهور به گمبرون، موزه اشمولین ۱۵

تصویر ۵. سنگ‌نگاره با نقش سوارکار، کوباجه، قرن ۶ق / ۱۲م ۲۴

تصویر ۶. سنگ‌نگاره با نقش حیوان، کوباجه، قرن ۶ق / ۱۲م ۲۴

تصویر ۷. کاشی نقش اندازی شده به شیوه ریسمان خشک، اصفهان،
 نیمه دوم قرن ۱۱ق، موزه بریتانیا ۳۵

تصویر ۸. قاب کاشی، نقش اندازی شده به شیوه ریسمان خشک،
 متعلق به کاخی در اصفهان، دوره صفوی، موزه متروپولیتن ۳۶

تصویر ۹. دو قطعه کاشی نقش اندازی شده به شیوه ریسمان خشک،
 قونیه، اواخر قرن ۸ق / ۱۴م، موزه متروپولیتن ۳۷

تصویر ۱۰. کوه به شکل شترزانوده و گردن بر زمین نهاده که قلعه
 الموت بر آن بنا شده است ۴۴

تصویر ۱۱. قلعه و پایگاه میراث فرهنگی الموت ۴۸

تصویر ۱۲. قطعه‌ای از یک ظرف سفالین چینی آبی و سفید وارداتی،
 قلعه الموت، دوره امپراتوری چنگ خوا، قرن ۱۰ق / ۱۶م ۴۹

تصویر ۱۳. قطعه‌ای سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع قلم سیاه،
 قلعه الموت، اواخر قرن ۹ق ۵۰

تصویر ۱۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع قلم سیاه،
 قلعه الموت، اواخر قرن ۹ق ۵۱

تصویر ۱۵. قطعه‌ای از ظروف سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع
 رنگارنگ، قلعه الموت، قرن ۱۰ق ۵۲

تصویر ۱۶. قطعه‌ای از ظروف سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع
 رنگارنگ، قلعه الموت، قرن ۱۰ق ۵۳

تصویر ۱۷. قطعه‌ای از ظروف سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع
 رنگارنگ، قلعه الموت، قرن ۱۰ق ۵۵

تصویر ۱۸. قطعه‌ای از ظروف سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع
 رنگارنگ، قلعه الموت، قرن ۱۰ق ۵۶

تصویر ۱۹. قطعه‌ای از ظروف سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع
 رنگارنگ، قلعه الموت، قرن ۱۰ق ۵۷

تصویر ۲۰. قطعه‌ای از ظروف سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع
 رنگارنگ، قلعه الموت، قرن ۱۰ق ۵۸

تصویر ۲۱. قطعه‌ای از ظروف سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع
 رنگارنگ، قلعه الموت، قرن ۱۰ق ۵۹

تصویر ۲۲. قطعه‌ای از ظروف سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع
 رنگارنگ، قلعه الموت، قرن ۱۰ق ۶۰

تصویر ۲۳. قطعه‌ای از ظروف سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع
 رنگارنگ، قلعه الموت، قرن ۱۰ق ۶۱

تصویر ۲۴. قطعه‌ای از ظروف سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع
 رنگارنگ، قلعه الموت، قرن ۱۰ق ۶۲

تصویر ۲۵. قطعه‌ای از چند بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباجه،
 نوع قلم سیاه، تپه نرگه، قرن ۹ یا ۱۰ق ۶۹

تصویر ۲۶. قطعات سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع قلم سیاه، تپه
 نرگه، قرن ۹ یا ۱۰ق ۷۰

تصویر ۲۷. قطعه‌ای از ظروف سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع
 رنگارنگ، تپه نرگه، قرن ۱۰ق ۷۱

تصویر ۲۸. قطعه‌ای از ظروف سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع
 رنگارنگ، تپه نرگه، قرن ۱۰ق ۷۲

تصویر ۲۹. قطعه‌ای از ظروف سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع
 رنگارنگ، تپه نرگه، قرن ۱۰ق ۷۳

تصویر ۳۰. قطعه‌ای از ظروف سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع
 رنگارنگ، تپه نرگه، قرن ۱۰ق ۷۴

تصویر ۳۱. قطعات سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع قلم سیاه،
 خانلق ری، قرن ۹ق ۷۹

تصویر ۳۲. قطعات سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع قلم سیاه،
 خانلق ری، قرن ۹ق ۸۰

تصویر ۳۳. قطعات سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع رنگارنگ،
 خانلق ری، قرن ۱۰ق ۸۳

تصویر ۳۴. محوطه ربع رشیدی ۸۵

تصویر ۳۵. محوطه ربع رشیدی ۸۶

تصویر ۳۶. قطعات سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع قلم سیاه،
 ربع رشیدی، اواخر قرن ۹ق ۹۲

تصویر ۳۷. قطعه سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع قلم سبز، ربع
 رشیدی، اواخر قرن ۹ق ۹۳

تصویر ۳۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع رنگارنگ،
 ربع رشیدی، قرن ۱۰ق ۹۴

تصویر ۳۹. قطعات سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، تپه امامزاده بنیس، اواخر قرن ۹ ق..... ۹۹

تصویر ۴۰. قطعه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، مجموعه شیخ صفی، دوره صفوی..... ۱۰۱

تصویر ۴۱. کاشی مدور، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، مجموعه شیخ صفی، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه ملی ایران..... ۱۰۲

تصویر ۴۲. کاشی مدور، نقاشی شده زیر لعاب، مجموعه شیخ صفی، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه ملی ایران..... ۱۰۳

تصویر ۴۳. کاشی مدور، نقاشی شده زیر لعاب، مجموعه شیخ صفی، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه ملی ایران..... ۱۰۴

تصویر ۴۴. قطعه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، خانه آیت الله مروج (خلیل زاده)، اردبیل، اواخر قرن ۹ یا اوایل قرن ۱۰ ق..... ۱۰۶

تصویر ۴۵. مناره آجری، گسکر، دوره سلجوقی..... ۱۰۹

تصویر ۴۶. قطعات سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، گسکر (هفت دغان)، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق..... ۱۱۱

تصویر ۴۷. دو دیوار کاشی کاری شده با کاشی های گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، گسکر (هفت دغان)، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق..... ۱۱۲

تصویر ۴۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، احتمالاً نیشابور، ۸۷۳ ق / ۱۴۶۸ م، موزه هنر شرقی رم..... ۱۲۲

تصویر ۴۹. کاسه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، احتمالاً نیشابور، نیمه دوم قرن ۹ ق، موزه طارق رجب..... ۱۲۴

تصویر ۵۰. کاسه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، احتمالاً تبریز، نیمه دوم قرن ۹ ق، موزه متروپولیتن..... ۱۲۶

تصویر ۵۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، نیشابور، نیمه دوم قرن ۹ ق، موزه ویکتوریا و آلبرت..... ۱۲۷

تصویر ۵۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، احتمالاً تبریز، نیمه دوم قرن ۹ ق، موزه متروپولیتن..... ۱۲۹

تصویر ۵۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، احتمالاً نیشابور، نیمه دوم قرن ۹ ق، موزه هنر آسیایی سان فرانسیسکو..... ۱۳۱

تصویر ۵۴. کاسه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، احتمالاً نیشابور، قرن ۹ ق، موزه لوور..... ۱۳۳

تصویر ۵۵. کاسه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، احتمالاً نیشابور، نیمه دوم قرن ۹ ق، مجموعه دیوید در دانمارک..... ۱۳۴

تصویر ۵۶. پارچ سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، ایران، احتمالاً اواخر قرن ۹ ق، مجموعه فریرو ساکالر..... ۱۳۵

تصویر ۵۷. پارچ سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، احتمالاً نیشابور، موزه سلطنتی اسکاتلند..... ۱۳۶

تصویر ۵۸. کوزه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، ایران یا آسیای مرکزی، اواخر قرن ۹ یا اوایل قرن ۱۰ ق، موزه هنر لس آنجلس..... ۱۳۷

تصویر ۵۹. کوزه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران یا آسیای مرکزی، اواخر قرن ۹ یا اوایل قرن ۱۰ ق، موزه هنر لس آنجلس..... ۱۳۸

تصویر ۶۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، نیشابور (بر اساس نتایج آزمایش سنگ نگاری)، ۸۸۵ ق، گالری هنری والترز در بالتیمور..... ۱۴۰

تصویر ۶۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، مشهد یا نیشابور، اوایل قرن ۱۰ ق، موزه طارق رجب..... ۱۴۱

تصویر ۶۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه متروپولیتن..... ۱۴۲

تصویر ۶۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، نیشابور یا مشهد، اواخر قرن ۱۰ ق، موزه طارق رجب..... ۱۴۳

تصویر ۶۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، شمال غرب ایران، قرن ۹ ق، مجموعه بارلو..... ۱۴۴

تصویر ۶۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، مجموعه کییر..... ۱۴۵

تصویر ۶۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، مجموعه ویگنا در پاریس..... ۱۴۶

تصویر ۶۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، مجموعه فریرو ساکالر..... ۱۴۷

تصویر ۶۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن..... ۱۴۸

تصویر ۶۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، احتمالاً تبریز، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، موزه قلعه سلطنتی واول در کراکو در لهستان..... ۱۴۹

تصویر ۷۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، نیمه دوم قرن ۱۰ ق، موزه ملی سفال، شهر سرو در فرانسه..... ۱۵۰

تصویر ۷۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، احتمالاً تبریز، حدود ۱۰۱۰ ق، موزه ملی کویت..... ۱۵۲

تصویر ۷۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، ایران، اواخر قرن ۱۰ ق، موزه لوور..... ۱۵۳

- تصویر ۷۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۱۵۴
- تصویر ۷۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، قرن ۱۰ ق، موزه کلیولند ۱۵۵
- تصویر ۷۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، آذربایجان یا داغستان، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه ملی ورشو ۱۵۶
- تصویر ۷۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، مجموعه فریر و ساکлер ۱۵۷
- تصویر ۷۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، ایران، قرن ۹ ق، موزه هنر دنور در کلرادو ۱۵۸
- تصویر ۷۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۱۵۹
- تصویر ۷۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۱۶۰
- تصویر ۸۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، ایران، اوایل قرن ۱۱ ق، موزه ملی وروتسووا در لهستان ۱۶۱
- تصویر ۸۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، احتمالاً تبریز، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه سنت لوئیس در امریکا ۱۶۲
- تصویر ۸۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، شمال غرب ایران، قرن ۱۱ ق، موزه لوور ۱۶۳
- تصویر ۸۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، احتمالاً تبریز، حدود ۱۰۱۰ ق، موزه ملی کویت ۱۶۴
- تصویر ۸۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، شمال غرب ایران، حدود ۱۰۱۰ ق، موزه بریتانیا ۱۶۵
- تصویر ۸۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه لوور ۱۶۶
- تصویر ۸۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه نزدیک به قلم سبز، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه هنرلس آنجلس ۱۶۷
- تصویر ۸۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، مشهد (براساس نتایج آزمایش سنگ نگاری)، نیمه دوم قرن ۹ ق ۱۶۸
- تصویر ۸۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، قرن ۱۱ ق، مجموعه کی‌یر ۱۶۹
- تصویر ۸۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، حدود ۱۰۱۰ ق، موزه لوور ۱۷۰
- تصویر ۹۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، احتمالاً تبریز، حدود ۱۰۱۰ ق، موزه ملی کویت ۱۷۱
- تصویر ۹۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، قرن ۱۱ ق، موزه ارمیتاژ ۱۷۲
- تصویر ۹۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، ایران، اوایل قرن ۱۱ ق، مجموعه فریر و ساکлер ۱۷۳
- تصویر ۹۳. کاسه سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، تبریز، قرن ۹ ق، موزه لوور ۱۷۴
- تصویر ۹۴. کاسه سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، ایران، قرن ۹ ق، موزه هنر اسلامی قطر ۱۷۵
- تصویر ۹۵. کاسه سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سیاه، اواخر قرن ۹ ق، مؤسسه هنری شیکاگو ۱۷۷
- تصویر ۹۶. کاسه سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سبز، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۱۷۹
- تصویر ۹۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سبز، شمال غرب ایران، قرن ۹ ق، مجموعه بارلو ۱۸۰
- تصویر ۹۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سبز، اوایل قرن ۱۰ ق، مجموعه کی‌یر ۱۸۱
- تصویر ۹۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سبز، ایران، قرن ۱۰ ق، مجموعه بارلو ۱۸۲
- تصویر ۱۰۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سبز، قرن ۱۰ ق، موزه هنرلس آنجلس ۱۸۳
- تصویر ۱۰۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سبز، ایران، قرن ۱۰ ق، موزه استاتلیخ در برلین ۱۸۴
- تصویر ۱۰۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سبز، نیمه اول قرن ۱۰ ق، موزه ارمیتاژ ۱۸۵
- تصویر ۱۰۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سبز، ورارود و خوارزم، احتمالاً بخارا، قرن ۹ ق، موزه لوور ۱۸۶
- تصویر ۱۰۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سبز، نیمه اول قرن ۱۰ ق، موزه ویکتوریا و آلبرت ۱۸۸
- تصویر ۱۰۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سبز، ایران، قرن ۱۰ ق، گالری هنر دانشگاه ییل ۱۸۹
- تصویر ۱۰۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سبز، تبریز، قرن ۹ ق، موزه لوور ۱۹۱
- تصویر ۱۰۷. کاسه سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سبز، اواخر قرن ۹ یا اوایل قرن ۱۰ ق، موزه هنرلس آنجلس ۱۹۲
- تصویر ۱۰۸. کاشی‌های شش گوش منتظم، گونه موسوم به کویاچه، نوع قلم سبز، نیمه دوم قرن ۹ ق، موزه بریتانیا و موزه لوور ۱۹۴

تصویر ۱۰۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً تبریز، نیمه دوم قرن ۱۰ یا نیمه اول قرن ۱۱ ق، موزه هنر آسیایی سان فرانسیسکو..... ۱۹۶

تصویر ۱۱۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، موزه شهر سیغناغی در گرجستان..... ۱۹۷

تصویر ۱۱۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، اصفهان، قرن ۱۰ ق، موزه ملی ایران..... ۱۹۹

تصویر ۱۱۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً تبریز، حدود ۱۰۱۰ ق، موزه ملی کویت..... ۲۰۱

تصویر ۱۱۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، موزه لوور..... ۲۰۲

تصویر ۱۱۴. کاسه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً تبریز، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، موزه فیتزویلیام..... ۲۰۳

تصویر ۱۱۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه اشمولین..... ۲۰۴

تصویر ۱۱۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۰ ق، موزه لوور..... ۲۰۵

تصویر ۱۱۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً ساوه، قرن ۱۰ ق، موزه ملی ایران..... ۲۰۷

تصویر ۱۱۸. کاسه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً ساوه، قرن ۱۰ ق، موزه ملی ایران..... ۲۰۸

تصویر ۱۱۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه لوور..... ۲۰۹

تصویر ۱۲۰. کاسه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً اصفهان، نیمه اول قرن ۱۱ ق، موزه ویکتوریا و آلبرت..... ۲۱۰

تصویر ۱۲۱. کاسه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، اوایل قرن ۱۱ ق، موزه کلیولند..... ۲۱۱

تصویر ۱۲۲. کاسه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه بروکلین..... ۲۱۲

تصویر ۱۲۳. کاسه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۹ یا ۱۰ ق، موزه لوور..... ۲۱۳

تصویر ۱۲۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۹ یا ۱۰ ق، موزه لوور..... ۲۱۴

تصویر ۱۲۵. کاسه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۹ یا ۱۰ ق، موزه لوور..... ۲۱۵

تصویر ۱۲۶. کاسه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ،

احتمالاً اصفهان، نیمه اول قرن ۱۱ ق، موزه ویکتوریا و آلبرت..... ۲۱۶

تصویر ۱۲۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن..... ۲۱۷

تصویر ۱۲۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۲ یا ۱۳ ق، موزه مقدم..... ۲۱۸

تصویر ۱۲۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه لوور..... ۲۲۰

تصویر ۱۳۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ ق، موزه ویکتوریا و آلبرت..... ۲۲۲

تصویر ۱۳۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً آذربایجان، اوایل قرن ۱۱ ق، موزه ملی ورشو..... ۲۲۴

تصویر ۱۳۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن..... ۲۲۶

تصویر ۱۳۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، موزه لوور..... ۲۲۷

تصویر ۱۳۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً تبریز، نیمه دوم قرن ۱۰ یا نیمه اول قرن ۱۱ ق، موزه هنر آسیایی سان فرانسیسکو..... ۲۲۸

تصویر ۱۳۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً آذربایجان، قرن ۱۰ ق، موزه ملی اسکاتلند..... ۲۲۹

تصویر ۱۳۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، اوایل قرن ۱۱ ق، گالری هنری فزیر..... ۲۳۰

تصویر ۱۳۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، اوایل قرن ۱۱ ق، موزه بروکلین..... ۲۳۱

تصویر ۱۳۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، کرمان، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن..... ۲۳۲

تصویر ۱۳۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن..... ۲۳۳

تصویر ۱۴۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، اصفهان، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه ملی ایران..... ۲۳۵

تصویر ۱۴۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، اصفهان، قرن ۱۱ ق، موزه هنر شرقی رم..... ۲۳۶

تصویر ۱۴۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۰ ق، موزه لوور..... ۲۳۷

تصویر ۱۴۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن..... ۲۳۸

تصویر ۱۴۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۲۳۹

تصویر ۱۴۵. کاسه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً تبریز، نیمه دوم قرن ۱۰ یا نیمه اول قرن ۱۱ ق، موزه هنر آسیایی سان فرانسیسکو ۲۴۰

تصویر ۱۴۶. کاسه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه رضا عباسی ۲۴۱

تصویر ۱۴۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۲۴۲

تصویر ۱۴۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۰ ق، موزه لوور ۲۴۳

تصویر ۱۴۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۲۴۴

تصویر ۱۵۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، بیرجند، قرن ۱۲ ق، موزه ملی ایران ۲۴۵

تصویر ۱۵۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه رضا عباسی ۲۴۶

تصویر ۱۵۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، اوایل قرن ۱۱ ق، موزه بروکلین ۲۴۷

تصویر ۱۵۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۲۴۸

تصویر ۱۵۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً اصفهان، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، موزه طارق رجب ۲۵۰

تصویر ۱۵۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۲۵۱

تصویر ۱۵۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۲۵۲

تصویر ۱۵۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً اصفهان، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، موزه لوور ۲۵۳

تصویر ۱۵۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، موزه لوور ۲۵۴

تصویر ۱۵۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه اشمولین ۲۵۵

تصویر ۱۶۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، مجموعه کی‌یر ۲۵۶

تصویر ۱۶۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، موزه لوور ۲۵۷

تصویر ۱۶۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، موزه لوور ۲۵۸

تصویر ۱۶۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۲۵۹

تصویر ۱۶۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۲۶۰

تصویر ۱۶۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه بروکلین ۲۶۱

تصویر ۱۶۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، موزه لوور ۲۶۲

تصویر ۱۶۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۲۶۳

تصویر ۱۶۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۲۶۴

تصویر ۱۶۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۲۶۵

تصویر ۱۷۰. جام سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، شمال غرب ایران، قرن ۱۱ ق، مجموعه بارلو ۲۶۶

تصویر ۱۷۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ یا ۱۲ ق، موزه متروپولیتن ۲۶۷

تصویر ۱۷۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، شمال غرب ایران، قرن ۱۱ ق، مجموعه بارلو ۲۶۸

تصویر ۱۷۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه ارمیتاژ ۲۶۹

تصویر ۱۷۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه لوور ۲۷۰

تصویر ۱۷۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، شمال غرب ایران، قرن ۱۱ ق، مجموعه بارلو ۲۷۱

تصویر ۱۷۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه لوور ۲۷۲

تصویر ۱۷۷. کاسه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً اصفهان، نیمه اول قرن ۱۱ ق، موزه ویکتوریا و آلبرت ۲۷۳

تصویر ۱۷۸. گلدان سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه لوور ۲۷۴

- تصویر ۱۷۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، موزه لوور ۲۷۵
- تصویر ۱۸۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۲۷۶
- تصویر ۱۸۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۲۷۷
- تصویر ۱۸۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۲۷۸
- تصویر ۱۸۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، موزه لوور ۲۷۹
- تصویر ۱۸۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً تبریز، حدود ۱۰۱۰ ق، موزه ملی کویت ۲۸۰
- تصویر ۱۸۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ ق، موزه ملی ایران ۲۸۲
- تصویر ۱۸۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ ق، مجموعه کی‌یر ۲۸۳
- تصویر ۱۸۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه هنرهای زیبای بوستون ۲۸۴
- تصویر ۱۸۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، مجموعه فریرو ساکلو ۲۸۵
- تصویر ۱۸۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه لوور ۲۸۶
- تصویر ۱۹۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه لوور ۲۸۷
- تصویر ۱۹۱. کاسه سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه بروکلین ۲۸۸
- تصویر ۱۹۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، شمال غرب ایران، قرن ۱۱ ق، مجموعه بارلو ۲۸۹
- تصویر ۱۹۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۲۹۰
- تصویر ۱۹۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۲۹۲
- تصویر ۱۹۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً تبریز، نیمه دوم قرن ۱۰ یا نیمه اول قرن ۱۱ ق، موزه هنر آسیایی سان فرانسیسکو ۲۹۲
- تصویر ۱۹۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه لوور ۲۹۵
- تصویر ۱۹۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً اصفهان، حدود ۱۰۱۰ ق، موزه ویکتوریا و آلبرت ۲۹۶
- تصویر ۱۹۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۰ ق، موزه لوور ۲۹۷
- تصویر ۱۹۹. کاسه سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه بروکلین ۲۹۸
- تصویر ۲۰۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ ق، موزه ارمیتاژ ۲۹۹
- تصویر ۲۰۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۳۰۰
- تصویر ۲۰۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۰ ق، موزه هنرهای زیبای بوستون ۳۰۱
- تصویر ۲۰۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۳۰۲
- تصویر ۲۰۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ ق، موزه ارمیتاژ ۳۰۳
- تصویر ۲۰۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه استاتلیخ در برلین ۳۰۴
- تصویر ۲۰۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۳۰۵
- تصویر ۲۰۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه لوور ۳۰۶
- تصویر ۲۰۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، شمال غرب ایران، اواخر قرن ۱۰ ق، موزه متروپولیتن ۳۰۷
- تصویر ۲۰۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً اصفهان، نیمه اول قرن ۱۱ ق، موزه ویکتوریا و آلبرت ۳۰۸
- تصویر ۲۱۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۳۰۹
- تصویر ۲۱۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه بروکلین ۳۱۰
- تصویر ۲۱۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، اوایل قرن ۱۱ ق، موزه هنر اسلامی قطر ۳۱۱
- تصویر ۲۱۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه استاتلیخ در برلین ۳۱۲
- تصویر ۲۱۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کویاچه، نوع رنگارنگ،

- ایران، قرن ۱۱ق، موزه متروپولیتن ۳۱۴
- تصویر ۲۱۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً اصفهان، قرن ۱۱ق، موزه ویکتوریا و آلبرت ۳۱۵
- تصویر ۲۱۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، کرمان، ۱۰۸۸ق، موزه بریتانیا ۳۱۶
- تصویر ۲۱۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ق، موزه بروکلین ۳۱۸
- تصویر ۲۱۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، شمال غرب ایران، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ق، موزه بریتانیا ۳۱۹
- تصویر ۲۱۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ق، موزه متروپولیتن ۳۲۰
- تصویر ۲۲۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً اصفهان، قرن ۱۱ق، موزه ویکتوریا و آلبرت ۳۲۱
- تصویر ۲۲۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ق، موزه هنرلس آنجلس ۳۲۲
- تصویر ۲۲۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ق، موزه بروکلین ۳۲۴
- تصویر ۲۲۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ق، موزه لوور ۳۲۴
- تصویر ۲۲۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، نیشابور یا شمال ایران، قرن ۱۰ق، موزه ملی ایران ۳۲۷
- تصویر ۲۲۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، دوره صفوی، موزه کلیولند ۳۲۸
- تصویر ۲۲۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ق، در مالکیت طباق ۳۲۹
- تصویر ۲۲۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً تبریز، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ق، مجموعه های رتچیلد وینی ۳۳۱
- تصویر ۲۲۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ق، موزه لوور ۳۳۲
- تصویر ۲۲۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ق، موزه لوور ۳۳۳
- تصویر ۲۳۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ق، موزه لوور ۳۳۴
- تصویر ۲۳۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ق، در مالکیت کلکیان ۳۳۵
- تصویر ۲۳۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، شمال غرب ایران، قرن ۱۱ق، مجموعه بارلو ۳۳۶
- تصویر ۲۳۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ق، موزه متروپولیتن ۳۳۷
- تصویر ۲۳۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً تبریز، نیمه دوم قرن ۱۰ یا نیمه اول قرن ۱۱ق، موزه هنر آسیایی سان فرانسیسکو ۳۳۸
- تصویر ۲۳۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ق، موزه لوور ۳۳۹
- تصویر ۲۳۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ق، موزه لوور ۳۴۰
- تصویر ۲۳۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً ایران، احتمالاً قرن ۱۱ق، موزه فیتزویلیام ۳۴۱
- تصویر ۲۳۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، شمال غرب ایران، قرن ۱۱ق، موزه ویکتوریا و آلبرت ۳۴۲
- تصویر ۲۳۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۰ق، موزه متروپولیتن ۳۴۳
- تصویر ۲۴۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ق، موزه متروپولیتن ۳۴۴
- تصویر ۲۴۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً تبریز، نیمه دوم قرن ۱۰ یا نیمه اول قرن ۱۱ق، موزه هنر آسیایی سان فرانسیسکو ۳۴۵
- تصویر ۲۴۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، اواخر قرن ۱۰ق، موزه ملی سفال، شهر سروفرانسه ۳۴۶
- تصویر ۲۴۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، اواخر قرن ۱۰ق، موزه ملی سفال، شهر سروفرانسه ۳۴۷
- تصویر ۲۴۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، کرمان، ۱۰۸۴ق، مجموعه دیوید در دانمارک ۳۴۸
- تصویر ۲۴۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ق، موزه متروپولیتن ۳۴۹
- تصویر ۲۴۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ق، موزه هنرلس آنجلس ۳۵۰
- تصویر ۲۴۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۰ق، در مالکیت باخشتیتس ۳۵۲
- تصویر ۲۴۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ق، مجموعه ساکزر ۳۵۳

- تصویر ۲۴۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ق، قبل‌از مالکیت طباق بوده است..... ۳۵۴
- تصویر ۲۵۰. کاسه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، شمال غرب ایران، نیمه قرن ۱۰ق، موزه ویکتوریا و آلبرت..... ۳۵۵
- تصویر ۲۵۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ق، موزه لوور..... ۳۵۶
- تصویر ۲۵۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، شمال غرب ایران، قرن ۱۱ق، مجموعه بارلو..... ۳۵۷
- تصویر ۲۵۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ق، موزه متروپولیتن..... ۳۵۸
- تصویر ۲۵۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً اصفهان، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ق، موزه لوور..... ۳۵۹
- تصویر ۲۵۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، اواخر قرن ۱۰ق، موزه لوور..... ۳۶۰
- تصویر ۲۵۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً اصفهان، قرن ۱۱ق، موزه هنرلس آنجلس..... ۳۶۱
- تصویر ۲۵۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، شمال غرب ایران، قرن ۱۱ق، موزه متروپولیتن..... ۳۶۲
- تصویر ۲۵۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۰ یا ۱۱ق، موزه دینه..... ۳۶۳
- تصویر ۲۵۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۰ق، مجموعه ای خصوصی در پاریس..... ۳۶۵
- تصویر ۲۶۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، شمال غرب ایران، حدود ۱۰۱۰ق، موزه ویکتوریا و آلبرت..... ۳۶۶
- تصویر ۲۶۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ق، موزه لوور..... ۳۶۷
- تصویر ۲۶۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، اوایل قرن ۱۱ق، در مالکیت طباق..... ۳۶۹
- تصویر ۲۶۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، شمال غرب ایران، اوایل قرن ۱۱ق، موزه هنری سین سیناتی..... ۳۷۰
- تصویر ۲۶۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ق، مجموعه ای خصوصی در یونان..... ۳۷۱
- تصویر ۲۶۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ق، موزه هنرهاروارد..... ۳۷۲
- تصویر ۲۶۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، اواخر قرن ۱۱ق، موزه هنر شرقی رم..... ۳۷۳
- تصویر ۲۶۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، اواخر قرن ۱۰ق، موزه لوور..... ۳۷۴
- تصویر ۲۶۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ق، مجموعه آقاخان..... ۳۷۵
- تصویر ۲۶۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، اوایل قرن ۱۱ق، موزه اشمولین..... ۳۷۶
- تصویر ۲۷۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۰ یا ۱۱ق، موزه دینه..... ۳۷۷
- تصویر ۲۷۱. کف بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ق، موزه اشمولین..... ۳۷۸
- تصویر ۲۷۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً تبریز، نیمه دوم قرن ۱۰ یا نیمه اول قرن ۱۱ق، موزه هنر آسیایی سان فرانسیسکو..... ۳۷۹
- تصویر ۲۷۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، حدود قرن ۱۰ق، موزه مونترال..... ۳۸۰
- تصویر ۲۷۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، اصفهان، نیمه اول قرن ۱۱ق، موزه ویکتوریا و آلبرت..... ۳۸۱
- تصویر ۲۷۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً قمشه (شهرضا) از توابع اصفهان، نیمه اول قرن ۱۱ق، موزه متروپولیتن..... ۳۸۲
- تصویر ۲۷۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً تبریز، حدود ۱۰۱۰ق، موزه ملی کویت..... ۳۸۵
- تصویر ۲۷۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، اوایل قرن ۱۱ق، موزه بروکلین..... ۳۸۶
- تصویر ۲۷۸. پانزده کاشی مستطیل شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۰ یا ۱۱ق، موزه مقدم..... ۳۸۸
- تصویر ۲۷۹. کاشی مربع شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، اوایل قرن ۱۱ق، گالری هنری یادمان (Memorial Art Gallery) در نیویورک..... ۳۸۹
- تصویر ۲۸۰. کاشی مربع شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، اوایل قرن ۱۱ق، مجموعه کی‌یر..... ۳۹۰
- تصویر ۲۸۱. مجموعه ای از هفت کاشی شش ضلعی، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، حدود ۹۶۲-۹۷۲ق، موزه ویکتوریا و آلبرت..... ۳۹۲
- تصویر ۲۸۲. کاشی هشت ضلعی، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ق، موزه متروپولیتن..... ۳۹۳

تصویر ۲۸۳. کاشی هشت ضلعی، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، موزه اشمولین ۳۹۴

تصویر ۲۸۴. کاشی چهار گوش نزدیک به مربع، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، موزه هنرهای زیبای شهر لیون فرانسه ۳۹۵

تصویر ۲۸۵. کاشی هشت گوش، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، دوره صفوی، موزه مقدم ۳۹۶

تصویر ۲۸۶. کاشی هشت ضلعی، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه رضا عباسی ۳۹۷

تصویر ۲۸۷. کاشی هشت گوش، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، دوره صفوی، موزه مقدم ۳۹۸

تصویر ۲۸۸. کاشی چهار گوش نزدیک به مربع، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه مقدم ۳۹۹

تصویر ۲۸۹. کاشی هشت ضلعی، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، اصفهان، قرن ۱۱ ق ۴۰۰

تصویر ۲۹۰. کاشی هشت گوش، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، دوره صفوی، موزه مقدم ۴۰۱

تصویر ۲۹۱. کاشی مربع شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه رضا عباسی ۴۰۲

تصویر ۲۹۲. یک جفت کاشی چهار گوش نزدیک به مربع، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، تنکابن (شهرسوار)، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه ملی ایران ۴۰۴

تصویر ۲۹۳. دو کاشی هشت گوش، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق ۴۰۵

تصویر ۲۹۴. کاشی چهار گوش، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه مقدم ۴۰۶

تصویر ۲۹۵. کاشی چهار گوش نزدیک به مربع، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه مقدم ۴۰۷

تصویر ۲۹۶. کاشی هشت گوش، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه مقدم ۴۰۸

تصویر ۲۹۷. کاشی هشت ضلعی، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه رضا عباسی ۴۰۹

تصویر ۲۹۸. کاشی چهار گوش، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، اصفهان، قرن ۱۱ ق، موزه ملی ایران ۴۱۰

تصویر ۲۹۹. کاشی مربع شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، گالری آناویان ۴۱۱

تصویر ۳۰۰. کاشی مربع شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه لوور ۴۱۲

تصویر ۳۰۱. کاشی مربع شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه لوور ۴۱۳

تصویر ۳۰۲. کاشی چهار گوش نزدیک به مربع، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ ق ۴۱۴

تصویر ۳۰۳. کاشی مربع شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه لوور ۴۱۵

تصویر ۳۰۴. کاشی مربع شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه لوور ۴۱۶

تصویر ۳۰۵. کاشی مربع شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ ق ۴۱۷

تصویر ۳۰۶. کاشی شش ضلعی، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً اصفهان، نیمه اول قرن ۱۱ ق، موزه ویکتوریا و آلبرت ۴۱۸

تصویر ۳۰۷. کاشی مربع شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً اصفهان، نیمه اول قرن ۱۱ ق، موزه ویکتوریا و آلبرت ۴۱۹

تصویر ۳۰۸. کاشی هشت ضلعی، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً شمال غرب ایران، ربع نخست قرن ۱۱ ق، موزه لوور ۴۲۰

تصویر ۳۰۹. کاشی خشتی، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه مقدم ۴۲۱

تصویر ۳۱۰. پنج کاشی مربع شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، شمال غرب ایران، قرن ۱۱ ق، موزه هنرلس آنجلس ۴۲۳

تصویر ۳۱۱. کاشی تقریباً مربع شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ ق، مجموعه کی‌یر ۴۲۴

تصویر ۳۱۲. کاشی هشت ضلعی، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، تبریز، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، مجموعه سرارنست دبنهام ۴۲۵

تصویر ۳۱۳. کاشی هشت ضلعی، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، تبریز، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، مجموعه سرارنست دبنهام ۴۲۶

تصویر ۳۱۴. کاشی شش ضلعی، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً اصفهان، نیمه اول قرن ۱۱ ق، موزه ویکتوریا و آلبرت ۴۲۷

تصویر ۳۱۵. کاشی هشت ضلعی، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ ق، موزه مقدم ۴۲۸

تصویر ۳۱۶. کاشی هشت ضلعی، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ ق، موزه مقدم ۴۲۹

تصویر ۳۱۷. کاشی هشت ضلعی، گونه موسوم به کوباچه، نوع

- رنگارنگ، قرن ۱۱ق، موزه مقدم ۴۳۰
- تصویر ۳۱۸. کاشی تقریباً مربع شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ق، موزه مقدم ۴۳۱
- تصویر ۳۱۹. کاشی هشت ضلعی، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ق، موزه مقدم ۴۳۲
- تصویر ۳۲۰. کاشی تقریباً مربع شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ق، موزه مقدم ۴۳۳
- تصویر ۳۲۱. کاشی تقریباً مربع شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ق، موزه مقدم ۴۳۴
- تصویر ۳۲۲. قاب کاشی چهارگوش مستطیل شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً اصفهان، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ق، موزه بریتانیا ۴۳۶
- تصویر ۳۲۳. کاشی تقریباً مربع شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ق ۴۳۷
- تصویر ۳۲۴. کاشی مستطیل شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ق، موزه بریتانیا ۴۳۹
- تصویر ۳۲۵. کاشی مستطیل شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ق، موزه بریتانیا ۴۴۱
- تصویر ۳۲۶. کاشی مستطیل شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، قرن ۱۱ق، موزه مقدم ۴۴۳
- تصویر ۳۲۷. کاشی مستطیل شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ق، موزه بریتانیا ۴۴۵
- تصویر ۳۲۸. کاشی مستطیل شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۱ق، موزه بریتانیا ۴۴۷
- تصویر ۳۲۹. کاشی مستطیل شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً اصفهان، نیمه اول قرن ۱۱ق، موزه ویکتوریا و آلبرت ۴۴۹
- تصویر ۳۳۰. کاشی مستطیل شکل، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً اصفهان، نیمه اول قرن ۱۱ق، موزه ویکتوریا و آلبرت ۴۵۱
- تصویر ۳۳۱. قابی متشکل از حدود سی قطعه و خشت کاشی، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، احتمالاً اصفهان، حدود ۱۰۱۰-۱۰۳۵ق، موزه ویکتوریا و آلبرت ۴۵۳
- تصویر ۳۳۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، احتمالاً نیشابور، احتمالاً قرن ۹ق، موزه ملی ایران ۴۵۶
- تصویر ۳۳۳. کاسه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۱۰ق، مجموعه کی‌یر ۴۵۷
- تصویر ۳۳۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ق، موزه لوور ۴۵۸
- تصویر ۳۳۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ق، موزه لوور ۴۵۹
- تصویر ۳۳۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ق، موزه لوور ۴۶۰
- تصویر ۳۳۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۱۱ق، مجموعه کی‌یر ۴۶۱
- تصویر ۳۳۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ق، موزه لوور ۴۶۲
- تصویر ۳۳۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۹ق، موزه لوور ۴۶۳
- تصویر ۳۴۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۱۰ق، مجموعه کی‌یر ۴۶۴
- تصویر ۳۴۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۱۰ق، مجموعه کی‌یر ۴۶۵
- تصویر ۳۴۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، احتمالاً نیشابور، قرن ۹ق، مجموعه فریر و ساکلر ۴۶۶
- تصویر ۳۴۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، احتمالاً نیشابور، قرن ۱۰ق، موزه هنرلس آنجلس ۴۶۸
- تصویر ۳۴۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، تبریز، اوایل قرن ۱۰ق، موزه لوور ۴۶۹
- تصویر ۳۴۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۱۰ق، موزه متروپولیتن ۴۷۰
- تصویر ۳۴۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۹ق، موزه ارمیتاژ ۴۷۱
- تصویر ۳۴۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، احتمالاً تبریز، اوایل قرن ۱۰ق، موزه بریتانیا ۴۷۳
- تصویر ۳۴۸. ابریق سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، احتمالاً تبریز، اواخر قرن ۱۰ق، مجموعه کی‌یر ۴۷۴
- تصویر ۳۴۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۱۰ق، مجموعه کی‌یر ۴۷۵
- تصویر ۳۵۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۱۰ق، موزه ویکتوریا و آلبرت ۴۷۶
- تصویر ۳۵۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید،

ایران، قرن ۱۰ ق، مجموعه کی‌یر..... ۴۷۷
 تصویر ۳۵۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، احتمالاً قرن ۸ یا ۹ ق، موزه متروپولیتن..... ۴۷۹
 تصویر ۳۵۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۹ ق، موزه ارمیتاژ..... ۴۸۰
 تصویر ۳۵۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، احتمالاً تبریز، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه بریتانیا..... ۴۸۱
 تصویر ۳۵۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه بریتانیا..... ۴۸۲
 تصویر ۳۵۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۹ ق، موزه لوور..... ۴۸۳
 تصویر ۳۵۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه لوور..... ۴۸۴
 تصویر ۳۵۸. کاسه سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، کرمان، ۱۱۰۹ یا ۱۰۹۰ ق، موزه بریتانیا..... ۴۸۶
 تصویر ۳۵۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، مشهد، ۸۷۸ ق، موزه ارمیتاژ..... ۴۸۷
 تصویر ۳۶۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، مشهد، نیمه دوم قرن ۹ ق، موزه ویکتوریا و آلبرت..... ۴۸۸
 تصویر ۳۶۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، اوایل قرن ۱۰ ق، مجموعه کی‌یر..... ۴۸۹
 تصویر ۳۶۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، اوایل قرن ۱۰ ق، موزه ارمیتاژ..... ۴۹۰
 تصویر ۳۶۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، احتمالاً تبریز، نیمه اول قرن ۱۰ ق، موزه ویکتوریا و آلبرت..... ۴۹۱
 تصویر ۳۶۴. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، نیمه دوم قرن ۱۰ ق، موزه متروپولیتن..... ۴۹۲
 تصویر ۳۶۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، احتمالاً تبریز، قرن ۱۰ ق، موزه ویکتوریا و آلبرت..... ۴۹۳
 تصویر ۳۶۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۱۰ ق، مجموعه کی‌یر..... ۴۹۴
 تصویر ۳۶۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۱۱ ق، موزه ارمیتاژ..... ۴۹۵
 تصویر ۳۶۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، اوایل قرن ۱۱ ق، موزه ساکله..... ۴۹۶
 تصویر ۳۶۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و

سفید، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه لوور..... ۴۹۷
 تصویر ۳۷۰. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه لوور..... ۴۹۸
 تصویر ۳۷۱. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۱۰ ق، مجموعه کی‌یر..... ۴۹۹
 تصویر ۳۷۲. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۹ یا اوایل قرن ۱۰ ق، موزه لوور..... ۵۰۰
 تصویر ۳۷۳. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، قرن ۹ ق، موزه ارمیتاژ..... ۵۰۱
 تصویر ۳۷۴. کف بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، احتمالاً تبریز، قرن ۱۰ یا ۱۱ ق، موزه ملی ورشو..... ۵۰۲
 تصویر ۳۷۵. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، شمال غرب ایران، اوایل قرن ۱۱ ق، گالری هنرهای زیبای سن دیه‌گو..... ۵۰۳
 تصویر ۳۷۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، مجموعه کی‌یر..... ۵۰۴
 تصویر ۳۷۷. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، شمال غرب ایران، قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن..... ۵۰۵
 تصویر ۳۷۸. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع آبی و سفید، ایران، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، موزه ملی کویت..... ۵۰۶
 تصویر ۳۷۹. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ، شمال غرب ایران، اواخر قرن ۱۰ یا اوایل قرن ۱۱ ق، موزه بریتانیا..... ۵۰۸
 تصویر ۳۸۰. قالی ابریشمی، احتمالاً کاشان، نیمه دوم قرن ۱۰ ق، موزه متروپولیتن..... ۵۱۴
 تصویر ۳۸۱. پارچه مخمل اطلسی زربفت، ایران، نیمه اول قرن ۱۱ ق، موزه هنر ورستر..... ۵۱۵
 تصویر ۳۸۲. کاسه سفالین، گونه مینایی، ساوه، سده ۶ یا ۷ ق، مجموعه بانو ای. پاراوچیچی..... ۵۱۶
 تصویر ۳۸۳. کاسه سفالین، گونه زرین‌فام، دارای کتیبه و رقم «محمد بن محمد النیشابوری المقيم بقاشان»، کاشان، سده ۶ ق، موزه ویکتوریا و آلبرت..... ۵۱۷
 تصویر ۳۸۴. داخل جلد نسخه‌ای از خلاصه خمس نظامی، استنساخ ابراهیم الکاتب و تذهیب‌کاری عبداللطیف، ایران، ۹۶۵ ق، موزه ویکتوریا و آلبرت..... ۵۱۹
 تصویر ۳۸۵. بخشی از قالی مشهور به آنهالت، ایران، قرن ۱۰ ق، (عهد شاه تهماسب اول)، موزه متروپولیتن..... ۵۲۰

تصویر ۳۸۶. بخشی از قالی مشهور به آنهالت، ایران، قرن ۱۰ ق، (عهد شاه تهماسب اول)، موزه متروپولیتن ۵۲۱

تصویر ۳۸۷. مینیاتور «بانو و صراف»، منسوب به بهزاد، خمسه امیر خسرو دهلوی، هرات، ۸۹۰ ق، دوبلین، کتابخانه جستریتی ۵۲۳

تصویر ۳۸۸. مینیاتور «اجتماع درویشان»، اصفهان، نیمه اول قرن ۱۱ ق، موسسه شرقی سن پترزبورگ ۵۲۴

تصویر ۳۸۹. نقاشی دیواری «بانویی جوان با جام و تنگی در دست»، تالار کاخ چهل ستون در اصفهان ۵۲۸

تصویر ۳۹۰. نقاشی دیواری «بانوی لمیده»، تالار کاخ چهل ستون در اصفهان ۵۲۹

تصویر ۳۹۱. کوشک چینی لی در استانبول، شاهکار «کاشی تراشان خراسانی» که در سال ۸۷۷ ق به امر سلطان محمد دوم بنا شد ۵۳۱

تصویر ۳۹۲. کوشک چینی لی در استانبول ۵۳۲

تصویر ۳۹۳. بشقاب سفالین، ایزنیک، با نقوش رنگارنگ زیر لعاب شفاف، ۱۵۷۰ م، موزه ملی کویت ۵۳۴

تصویر ۳۹۴. کاشی مربع، ایزنیک با نقوش رنگارنگ زیر لعاب شفاف، ۷۵-۱۵۶۵ م ۵۳۵

تصویر ۳۹۵. قاب کاشی ایزنیک، نوع رنگارنگ، متشکل از نه خشت کاشی، نیمه دوم قرن ۱۰ ق / ۱۶ م ۵۳۶

تصویر ۳۹۶. کاشی کاری مسجد رستم پاشا در استانبول که توسط سنان در ۶۲-۱۵۶۰ م طراحی شده است ۵۳۷

تصویر ۳۹۷. بشقاب سفالین، گونه ایزنیک، نوع رنگارنگ، ایزنیک، قرن ۱۰ ق، موزه ملی رنسانس، پاریس ۵۴۱

تصویر ۳۹۸. بشقاب سفالین، گونه ایزنیک، نوع رنگارنگ، ایزنیک، قرن ۱۰ ق، موزه ملی رنسانس، پاریس ۵۴۲

تصویر ۳۹۹. بشقاب سفالین، گونه ایزنیک، نوع رنگارنگ، ایزنیک، قرن ۱۰ ق، موزه ملی رنسانس، پاریس ۵۴۳

تصویر ۴۰۰. بشقاب سفالین، گونه ایزنیک، نوع رنگارنگ، ایزنیک، قرن ۱۰ ق، موزه ملی رنسانس، پاریس ۵۴۴

تصویر ۴۰۱. بشقاب سفالین، گونه ایزنیک، نوع رنگارنگ، ایزنیک، قرن ۱۱ ق، موزه ملی سفال، شهر سرو فرانسه ۵۴۵

تصویر ۴۰۲. بشقاب سفالین، گونه ایزنیک، نوع رنگارنگ، ایزنیک، قرن ۱۰ ق، موزه ملی رنسانس، پاریس ۵۴۶

تصویر ۴۰۳. بشقاب سفالین، گونه ایزنیک، نوع رنگارنگ، ایزنیک، قرن ۱۰ ق، موزه ملی رنسانس، پاریس ۵۴۷

تصویر ۴۰۴. بشقاب سفالین، گونه ایزنیک، نوع رنگارنگ، ایزنیک، نیمه دوم قرن ۱۱ ق، موزه متروپولیتن ۵۴۸

تصویر ۴۰۵. تصاویر مربوط به آزمایش سنگ نگاری سفال های تپه نرگه ۵۶۰

تصویر ۴۰۶. تصاویر مربوط به آزمایش سنگ نگاری سفال های قلعه الموت ۵۶۲

تصویر ۴۰۷. تصاویر مربوط به آزمایش سنگ نگاری سفال های تپه امامزاده بنیس ۵۶۳

تصویر ۴۰۸. بشقاب سفالین، نقاشی شده زیر لعاب، گونه سلطان آباد، ایران، قرن ۸ ق، موزه متروپولیتن ۵۸۵

تصویر ۴۰۹. کاسه سفالین، نقاشی شده زیر لعاب، گونه سلطان آباد، ایران، نیمه دوم قرن ۷ یا قرن ۸ ق، موزه متروپولیتن ۵۸۶

تصویر ۴۱۰. لیوان سفالین، گونه موسوم به قلم مشکی (Silhouette)، احتمالاً کاشان، اواخر قرن ۶ ق، موزه ملی کویت ۵۸۷

تصویر ۴۱۱. کاسه سفالین، گونه مینایی، با نقوش حیوانی و انسانی، کاشان، موزه متروپولیتن ۵۸۸

تصویر ۴۱۲ (الف، ب، ج). سفالینه های گونه مینایی با نقوش گیاهی و هندسی، موزه ملی ایران ۵۸۹-۵۹۱

تصویر ۴۱۳. شاهنامه شاه تهماسبی، نگاره «دربار کیومرث»، از سلطان محمد، ۹۳۱-۹۴۱ ق، مجموعه شاهزاده صدرالدین آقاخان ۶۱۳

تصویر ۴۱۴. تنگ سیمین، اکباتان (همدان)، دوره هخامنشی، موزه ملی ایران، ش ۱۳۸۷ ۶۱۴

تصویر ۴۱۵. تنگ سفالین، بدون لعاب، دوره ساسانی ۶۱۶

تصویر ۴۱۶. نمونه ای از ظروف مشابه گونه موسوم به کوباجه، نوع رنگارنگ، میبد، دوره معاصر ۶۱۸

تصویر ۴۱۷. نمونه ای از ظروف مشابه گونه موسوم به کوباجه، نوع رنگارنگ، مند گناباد، دوره معاصر ۶۱۹

تصویر ۴۱۸. پارچ سفالین پایه دار، گونه موسوم به کوباجه، نوع رنگارنگ، ایران، قرن ۱۲ ق، موزه متروپولیتن ۶۲۱

تصویر ۴۱۹. گلدان سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع قلم سیاه، ایران، قرن ۱۱ یا ۱۲ ق، موزه هنرلس آنجلس ۶۲۲

تصویر ۴۲۰. گلدان سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع قلم سیاه، احتمالاً تبریز، قرن ۱۱ یا ۱۲ ق، موزه قلعه سلطنتی واول، کراکو در لهستان ۶۲۴

تصویر ۴۲۱. گلدان سفالین، گونه موسوم به کوباجه، نوع قلم سیاه، احتمالاً تبریز، قرن ۱۱ یا ۱۲ ق، موزه ملی کیئلتسه در لهستان ۶۲۴

تصویر ۴۲۲. گلدان سفالین، مشابه گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ،
پس از دوره صفوی، به احتمال دوره قاجار، موزه مقدم ۶۲۶
تصویر ۴۲۳. گلدان سفالین، مشابه گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ،
پس از دوره صفوی، به احتمال دوره قاجار، موزه مقدم ۶۲۷
تصویر ۴۲۴. تنگ سفالین، مشابه گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ،
پس از دوره صفوی، به احتمال دوره قاجار، موزه مقدم ۶۲۸
تصویر ۴۲۵. تنگ سفالین، مشابه گونه موسوم به کوباچه، نوع رنگارنگ،

پس از دوره صفوی، به احتمال دوره قاجار، موزه مقدم ۶۲۹
تصویر ۴۲۶. بشقاب سفالین، گونه موسوم به کوباچه، نوع قلم سیاه، با
نقش خورشید خانم، کاشان، دوره قاجار ۶۳۰
تصویر ۴۲۷. قطعاتی از کاشی های گونه موسوم به کوباچه، نوع
رنگارنگ، مکشوف از مجموعه دولتخانه صفوی در شهر قزوین،
دوره صفوی ۶۳۲

پیشگفتار

مسلمانان را جلب کرد و از همان سده‌های نخستین هجری، تولید و توزیع آن از جهات گوناگون کمی و کیفی و گستره جغرافیایی توسعه یافت؛ البته در گذر زمان و با شکل‌گیری و رونق یا تنزل و افول حکومت‌های مختلف و مراکز سیاسی و فرهنگی و تمدنی و با توجه به گستره نفوذ و اقتدار آن‌ها در مناطق گوناگون سرزمین‌های اسلامی، مراکز تولید و توزیع سفالینه‌های این دوران در اعصار مختلف، جابه‌جا و کم و زیاد شده و درجه اهمیت آن‌ها نیز دستخوش تغییر و تحول شده است.

براین اساس، داده‌های سفالین ازجمله سفال‌های دوره اسلامی، در زمره مهم‌ترین شواهد باستان‌شناختی محسوب می‌شوند که نقشی بی‌بدیل و ارزشی منحصر به فرد در این رشته علمی دارند. بنابراین، تعیین خاستگاه و تاریخ تولید و مرکز ساخت آن‌ها اهمیت بسیاری دارد. اما گاهی دستیابی به این مهم بر اثر عوامل گوناگون، مانند سفالینه‌های زرین‌فام و مینایی و گونه موسوم به «کوباجه»، به سادگی میسر نبوده و بحث‌ها و چالش‌های فراوانی برانگیخته است که در نتیجه، به ارائه نظریات متفاوت و حتی متناقضی منجر شده است. برخی از علل و عوامل مذکور عبارت‌اند از:

سفالگری در تاریخ فرهنگ، علم، صنعت و هنر هر ملت و قومی، اهمیت فوق‌العاده‌ای دارد و سفالینه‌های مردم هر کشوری یکی از ابزارهای مطمئن در ارزیابی و داوری صنعتی و هنری آن ملت و مملکت محسوب می‌شود؛ زیرا ابداع سفال و سفال‌سازی و تکامل مراحل آن (از قبیل تهیه گِل مناسب و شکل‌دادن به آن، چه از طریق دست چه به وسیله قالب و چه با کمک چرخ سفالگری؛ پوشش‌دادن سفالینه‌ها با انواع لعاب‌های گلی و فلزی و قلیایی؛ پختن آن‌ها در کوره‌های مختلف و بالاخره تزئین کردن آن‌ها با روش‌ها و طرح‌ها و نقش‌مایه‌های گوناگون) از شاخصه‌ها و معیارهای متقن رشد و توسعه و ارتقای فرهنگی و صنعتی و هنری ابنای بشر و ملل گوناگون در ادوار مختلف به شمار می‌آید. فناوری سفالگری، همان‌طور که سر هربرت رید¹ معتقد است، در عین سادگی و قدمت زیاد که به دوران نوسنگی می‌رسد، از مشکل‌ترین هنرها نیز محسوب می‌شود؛ زیرا هنری فوق‌العاده تجریدی است و در عین تجرید، هنری تجسمی است.

این فناوری در دوران اسلامی نیز به طور گسترده توجه

1. Sir Herbert Read

۱. جابه‌جایی سفالینه‌ها به مناطق دیگر که به علل گوناگونی از جمله تجارت، در قالب تحفه و پیشکش و گاهی به شکل غنیمت صورت می‌گرفته است.
 ۲. انتقال موقت یا مهاجرت دائمی برخی از صنعتگران و هنرمندان، به ویژه سفالگران که به صورت ارادی یا اجباری و به طور انفرادی یا دسته‌جمعی انجام می‌شده است.
 ۳. رقابت‌های صنعتی و صنفی و تجاری نیز موجب می‌شده است که برخی از صنعتگران و هنرمندان، از جمله سفالگران، نمونه‌های تقلیدی و مشابه اصل تولید کنند. این نمونه‌ها متقاضیان و مشتریان داخلی و به ویژه خارجی بی‌شمار و نیز بازار بین‌المللی خوبی داشته است. برای مثال، سفال‌سازان عصر صفویه در رقابت با سفالگران کشور چین که محصولاتشان از شهرت و اعتبار فراوانی برخوردار بود و متقاضیان بسیاری در داخل و خارج از ایران و به ویژه اروپا داشت، به ساخت و پرداخت ظروفی با علائم و نقوشی شبیه نوشته‌های چینی اقدام کردند که آن‌ها را مشابه ظروف اصیل تولید چین می‌نمود.
 ۴. گسترش روابط در داخل سرزمین‌های اسلامی و نیز بین ممالک اسلامی و غیراسلامی، موجب تأثیر متقابل شیوه‌ها و نیز مشابهت برخی آثار صنعتی و هنری، از جمله سفالینه‌ها می‌شده است. مصداق بارز این امر، تأثیر متقابل سفالگری ایران بر سفال‌سازی کشورهای چین و عثمانی در عصر صفویه است؛ به طوری که تلفیق و درهم‌آمیختگی ذوق و سلیقه ایرانی و چینی و اروپایی را می‌توان در آثار هنری عهد صفوی، از جمله برخی از سفالینه‌ها مانند صراحی‌های پر نقش و نگار ارائه شده بر روی برخی از کاشی‌های منقوش، ملاحظه کرد. نمونه دیگر، سفال‌های موسوم به کوباچه است که آن‌ها نیز از برخی جهات، با
- سفالینه‌های ساخت چین و سفال‌های مشهور به ایزنیک قابل مقایسه‌اند و به طور قطع، میان آن‌ها ارتباط وجود داشته است.
۵. قدر مسلم اینکه هیچ‌یک از صنایع و فناوری‌های ایران، از لحاظ تنوع سبک و آثار برجای مانده، با فن سفال‌سازی برابری نمی‌کند. بهبود و ارتقای اوضاع اجتماعی، فرهنگی، صنعتی، هنری و اقتصادی و برعکس، نابسامانی اوضاع مذکور، به وضوح در سفالینه‌های ادوار مختلف تاریخی نمود پیدا کرده و سبک‌های گوناگون سفالگری را موجب شده است. در دوره صفویه نیز سفالگری و چینی‌سازی از جمله صنایع و هنرهای بود که توجه خاصی به آن شد و گونه‌های متعدد و متنوع سفالین ساخته و پرداخته و به بازارهای داخلی و خارجی عرضه شد؛ به طوری که برخی از این محصولات، توجه مردمانی از دیگر مناطق جهان را به خود جلب نمود و متقاضیان و مشتریان پیدا کرد و در نتیجه به آن سرزمین‌ها صادر شد.
 ۶. از جمله سفال‌های مربوط به عصر صفویه که البته پیشینه آن به قبل از آن روزگار می‌رسد، گونه‌ای خاص و منقوش، موسوم و مشهور به «کوباچه» است که نمونه‌های متعددی از آن در ناحیه‌ای به همین نام، واقع در داغستان قفقاز، از طریق کاوش‌های غیرعلمی و بازاری‌مآب به دست آمده است. بنابراین، پرسش‌های فراوانی راجع به خاستگاه و مراکز تولید، چگونگی توزیع، دوره ساخت، انواع و نیز کاربرد این نوع سفالینه، مطرح شده است یا می‌توان طرح کرد.
 ۷. به طور کلی، نمونه‌های شناسایی‌شده سفالینه گونه موسوم به کوباچه که در برخی از مجموعه‌ها و موزه‌های مختلف جهان پراکنده‌اند، محدودند و شناسنامه اغلب آن‌ها به علت آنکه از طریق کاوش‌های غیرعلمی یافت شده‌اند، مخدوش است. براین اساس، این گونه

از این رو ضمن آنکه موضوع اهمیتی مضاعف پیدا کرد، این احتمال منطقی هم در نظرم تقویت شد که با ادامه کاوش‌های قلعه الموت و نیز بررسی‌ها و پژوهش‌ها در دیگر مناطق مربوط به عصر صفوی و آغاز صفوی، چه‌بسا بتوان نمونه‌های دیگری از این نوع سفالینه را شناسایی کرد و در نتیجه، به برخی از وجوه فرهنگی، صنعتی، هنری، اقتصادی و تجاری عصر صفویه و حتی پیشینه و نیز تحولات و سرانجام این نوع سفالینه، بیشتر و بهتر واقف شد.

۱۰. بر این اساس، این جانب نیز با توجه به برخی اطلاعات و متون مرتبط و شواهد تاریخی، محوطه باستانی خانلق در شهرستان ری را که احتمال می‌دادم با مطالعات میدانی باستان‌شناسی بتوان به نمونه‌هایی از سفالینه گونه موسوم به کوباچه دست یافت، مورد بررسی باستان‌شناسی قرار دادم که نتایج ارزشمندی هم به دنبال داشت.

به طور کلی در این کتاب، ابعاد گوناگون سفالینه‌های گونه موسوم به کوباچه مطالعه و بررسی می‌شوند. این مطالعه و بررسی با توجه به مجموعه اطلاعات و داده‌های حاصل از کاوش‌های علمی باستان‌شناسی به دو صورت انجام خواهد گرفت: ۱. بررسی باستان‌شناسی برخی محوطه‌های باستانی مانند قلعه الموت، تپه نرگه در تاکستان، ربع رشیدی در تبریز، تپه موسوم به امامزاده بنیس در نزدیکی شبستر، شهر تاریخی گسگر (هفت دغنان) در صومعه‌سرا و مجموعه باستان‌شناسی شهرستان ری؛ ۲. بررسی نمونه‌های موجود و در دسترس و دست‌کم قابل شناسایی این نوع سفالینه در برخی از مجموعه‌ها و موزه‌های گوناگون، از جنبه‌های مختلف مانند زمان تولید، خاستگاه و نیز شیوه‌های تولید و تزئین، به طور مستقل و نیز در مقایسه با سفالینه‌های دیگری مانند ایزنیک.

سفالین آن‌طور که باید و شاید، شناخته و معرفی نشده است و معمولاً در بسیاری از آثار مکتوب و نمایشگاه‌های مربوط به سفال و کاشی و به ویژه سفالینه دوره اسلامی و ایرانی، یا ذکری از این نوع سفال به میان نیامده یا به صورت بسیار مختصر و در حد چند جمله و عبارت مشابه که حالت تکرار مکررات دارند، به آن پرداخته و بسنده شده است. بنابراین، موضوع «سفالینه گونه موسوم به کوباچه» آن قدر ارزش تحقیقاتی دارد که به طور مستقل و به عنوان یک موضوع خاص، از جنبه‌های مختلف بررسی شده و با پژوهش درباره آن، در حد امکان، وجوه تاریک و مبهم آن روشن شود.

۸. بر این اساس، به نظر می‌رسد که به منظور دستیابی احتمالی و شناسایی نمونه‌های دیگری از سفال‌های گونه موسوم به کوباچه، ضروری است داده‌های سفالین مکشوف از کاوش‌های علمی مناطق مربوط به عصر صفوی و مرتبط با آن دوره را دوباره به طور دقیق بازنگری کنیم؛ چنان‌که این جانب در بررسی تصاویر سفال‌های مکشوف از کاوش‌های شهر تاریخی گسگر (هفت دغنان) در صومعه‌سرا و مجموعه مقبره‌های شیخ صفی در اردبیل، چند نمونه از این گونه سفالین به ویژه نوع رنگارنگ آن را شناسایی کردم.

۹. همچنین در بررسی‌ها و نیز مذاکرات و مشورت‌های این جانب با برخی از دوستان عزیز باستان‌شناس، مشخص شد که نمونه‌های جالب توجهی از این نوع سفالینه، در کاوش‌های علمی باستان‌شناسی برخی محوطه‌های مهم تاریخی فرهنگی مانند دژ حسن صباح در الموت، تپه نرگه^۱ از توابع شهرستان تاکستان، ربع رشیدی در تبریز و تپه‌ای در بنیس از توابع شبستر، موسوم به تپه امامزاده بنیس به دست آمده است.

طرح‌ها و نقوش این‌گونه سفال‌ها نیز به صورت مستقل و همچنین به طور تطبیقی، با طرح‌ها و نقش‌مایه‌های برخی آثار صنعتی و هنری دیگر همچون بافته‌ها و کتاب‌آرایی و مینیاتورها و نقاشی‌های دیواری هم‌زمان خود، بررسی خواهند شد.

به طور کلی، مهم‌ترین هدف‌هایی که در این اثر پژوهشی دنبال می‌شود، عبارت‌اند از:

۱. هویت بخشی مکانی به سفال‌های گونه موسوم به کوباچه و تعیین خاستگاه و مراکز تولید این نوع سفالینه‌ها؛
۲. بررسی و تعیین دامنه انتشار سفال‌های موسوم به کوباچه براساس نمونه‌های مکشوف در بررسی‌ها و کاوش‌های باستان‌شناسی و درنهایت، ترسیم نقشه پراکنش این نوع سفالینه‌ها؛
۳. هویت بخشی زمانی و تاریخی به سفالینه‌های موسوم به کوباچه؛
۴. دستیابی به سرچشمه‌های تاریخی و فنی و هنری سفال‌های موسوم به کوباچه؛

۵. دستیابی کامل‌تر و دقیق‌تر به فرایند فناوری و هنر سفالگری عهد صفوی؛

۶. تعیین جایگاه سفالگری در بین صنایع و هنرهای عصر صفوی و دستیابی به رابطه میان سفال‌سازی و برخی از صنایع و هنرهای آن دوران از یک سو و تعیین نقش و جایگاه سفال و سفالگری به طور عام و سفالینه‌های موسوم به کوباچه به طور خاص در نظام اقتصادی و مبادلاتی صفویه از سوی دیگر، به منظور روشن‌تر شدن تاریخ تجارت، صنعت، هنر و سفالگری ایران، به ویژه در دوره صفویه و رفع برخی از ابهامات موجود؛

۷. شناسایی و معرفی نمونه‌های موجود از سفال‌های موسوم به کوباچه که در مجموعه‌ها و موزه‌های مختلف دنیا پراکنده‌اند؛

۸. مطالعه تطبیقی بین سفالینه‌های موسوم به کوباچه با سفال‌های هم‌زمان مناطق مرتبط، مانند سفال‌های مشهور به ایزنیک از کشور عثمانی.

روش‌های پژوهش

در این پژوهش از روش‌های زیر که مکمل یکدیگرند، استفاده شده است:

۱. مطالعه و بررسی منابع مکتوب

آثار فارسی و لاتین بی‌شماری مشتمل بر کتب، نشریات، مقالات و اسناد که با موضوع پژوهش ارتباط مستقیم یا غیرمستقیم دارند، مطالعه و بررسی شدند. علاوه بر آن، این جانب گزارش‌های بررسی‌ها و کاوش‌های باستان‌شناسی برخی از محوطه‌های تاریخی مرتبط، به ویژه تصاویر سفالینه‌های مکشوف از آن‌ها را که دسترسی بدان‌ها برایم ممکن بود، مطالعه و بازبینی کردم و از آن طریق نیز به شناسایی نمونه‌هایی از سفالینه‌های گونه موسوم به کوباچه در برخی از محوطه‌های مذکور موفق شدم. این مهم، زمینه تعیین دقیق‌تر و کامل‌تر گستره جغرافیایی و امکان تهیه نقشه جامع‌تر پراکنش تولید و دست‌کم توزیع این‌گونه سفال‌ها را فراهم کرد؛ البته بسیاری از گزارش‌ها در دسترس نبودند.^۱

همچنین فهرست‌ها و تصاویر منتشرشده مربوط به برخی از موزه‌ها و گنجینه‌ها و مجموعه‌های سراسر دنیا برای شناسایی و معرفی نمونه‌های سفالین نوع موسوم به کوباچه که احتمالاً در آن مراکز نگهداری می‌شوند، در حد مقدور، به دقت بررسی شده‌اند. اتفاقاً این بررسی‌ها نتایج مثبتی در برداشت؛ زیرا به شناسایی نمونه‌های ارزشمند و حتی منحصربه‌فردی از این‌گونه سفالینه‌ها در سراسر جهان منجر شد، که در این کتاب، بسیاری از آثار شناسنامه‌دار به طور یکجا، به صورت مجموعه‌ای مهم معرفی می‌شوند. معرفی این آثار باهم در یک کتاب، از جنبه‌های گوناگون اهمیت دارد؛ زیرا امکان مطالعه، به ویژه بررسی تطبیقی انواع سفالینه‌های گونه موسوم به کوباچه را از ابعاد گوناگون، مانند زمان تولید، مکان ساخت، روش‌های تولید، شکل، کاربرد و شیوه‌های تزیین و نقش‌مایه برای پژوهشگران فراهم می‌کند.

→ در تهران تعطیل کرده و گزارش‌ها و اسناد مربوط به بررسی‌ها و کاوش‌های باستان‌شناسی را که در واقع شناسنامه و تاریخ فرهنگ این مملکت محسوب می‌شوند، به صورتی نامناسب به شیراز منتقل کردند. متأسفانه به دنبال این انتقال، سرنوشت بسیاری از اسناد مذکور در هاله‌ای از ابهام قرار گرفت و به امر پژوهش نیز خسارات جبران‌ناپذیری وارد آمد.

۱. مسئولان وقت سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری در سال ۱۳۸۹، طی اقدامی عجیب و سؤال‌برانگیز، کتابخانه و مرکز اسناد آن سازمان ←

البته این‌ها به طور قطع و یقین، تمامی سفالینه‌های موجود گونه موسوم به کوباچه را شامل نمی‌شوند و امید است در آینده، با استمرار این تلاش‌ها و کاوش بیشتر، بسیاری از نمونه‌های دیگر نیز شناسایی و معرفی شوند و این مجموعه کامل‌تر گردد.

۲. بررسی‌های میدانی

بسیاری از آثار سفالین مکشوف از کاوش‌های علمی باستان‌شناختی در مناطق مختلف باستانی کشور، مانند قلعه حسن صباح در الموت، تپه نرگه در تاجیکستان، ربع رشیدی در تبریز، تپه بنیس در شبستر و منزل آیت‌الله مروج در اردبیل و نیز بسیاری از سفالینه‌های موجود در موزه‌های گوناگون کشور، مانند موزه ملی ایران، موزه رضا عباسی، موزه آبگینه و سفالینه، موزه تبریز و موزه مقدم دانشگاه

تهران، با کمک و همیاری مسئولان و دست‌اندرکاران مربوط، مطالعه، بررسی، عکس‌برداری، طراحی، دسته‌بندی و آمارگیری شدند و جداول و نمودارهای مربوط تهیه شد. همچنین برخی از بناها و آثار فرهنگی و تاریخی، به ویژه متعلق به روزگار صفوی، مانند کاخ چهل‌ستون اصفهان و نقاشی‌های آن، به منظور مقایسه با نقوش سفالینه‌های موسوم به کوباچه، از نزدیک بازدید، بررسی، عکس‌برداری و حتی فیلم‌برداری شدند.

۳. آزمایش‌های علمی

برخی از نمونه‌های سفالین موسوم به کوباچه که از کاوش‌های علمی باستان‌شناختی در حسن صباح در الموت، تپه نرگه و تپه بنیس کشف شده‌اند، آزمایش سنگ‌نگاری^۱ شدند که از آن‌ها نتایج بسیار ارزشمند و مهمی به دست آمد.

مباحث و فصول کتاب

مسائلی مانند ویژگی‌های سفال‌های مکشوف، خاستگاه و به طور کلی، مشخصات سفالینه‌ها و کاشی‌های گونه موسوم به کوباچه و نیز موقعیت و ویژگی‌های جغرافیایی، اجتماعی، صنعتی و هنری قریه کوباچه و پیشینه روابط ایران با کوباچه و در افق وسیع‌تر منطقه قفقاز، به ویژه در دوره صفویه.

در فصل سوم، در نه بخش، با مدنظر قراردادن نه محوطه تاریخی ایران که طی بررسی‌های علمی و کاوش‌های میدانی باستان‌شناسی، سفالینه‌های گونه موسوم به کوباچه در آن‌ها کشف شده، آثار مکشوف آن‌ها بررسی و معرفی شده‌اند. این محوطه‌ها و بخش‌های مربوط به آن‌ها به ترتیب عبارت‌اند از: دژ حسن صباح در الموت، تپه نرگه در تاکستان، محوطه باستانی نچیرخانلق در شهرستان ری، ربع رشیدی در تبریز، تپه امامزاده بنیس در نزدیکی شبستر، مجموعه شیخ صفی در اردبیل، منزل آیت‌الله مروج در اردبیل، شهر تاریخی گسکر (هفت‌دغنان) در استان گیلان و بیستون.

در فصل چهارم هم که در واقع دنباله و مکمل فصل سوم است، بسیاری از سفالینه‌ها و کاشی‌های گونه موسوم

از آنجا که سفالگری نوعی فناوری تاریخی و همچنین یکی از هنرهای اصیل انسانی است که از جنبه‌های گوناگون فرهنگی، صنعتی، اجتماعی، اقتصادی و تجاری اهمیت دارد و در عصر صفویه نیز توجه ویژه‌ای به آن شده و دچار تحولاتی (از جمله تولید سفال‌های گونه موسوم به کوباچه و استفاده نسبتاً گسترده از این نوع سفالینه‌ها به عنوان ظرف و حتی توسعه کاربرد آن در معماری به عنوان کاشی‌های گونه موسوم به کوباچه) شده، در فصل نخست این کتاب، «تأثیرات متقابل اقتصاد - تجارت و فناوری - هنر در عصر صفوی» به اختصار بررسی شده است؛ زیرا شواهد متعدد و نتایج این پژوهش، بر تأثیر متقابل اقتصاد و تجارت ازسویی و تولید و توزیع و استفاده سفال‌ها و کاشی‌های گونه موسوم به کوباچه از سوی دیگر دلالت می‌کند.

از آنجا که نخستین بار، چند صد نمونه سفالینه گونه موسوم به کوباچه، در قریه کوهستانی کوباچه از ایالت داغستان واقع در منطقه قفقاز شناسایی شده و در نتیجه، این نوع سفال‌ها بدین نام موسوم شدند، فصل دوم به چگونگی کشف آن‌ها و مسائل مرتبط با آن‌ها اختصاص یافته است؛

به کوباچه که زینت بخش مجموعه‌ها و موزه‌های گوناگون داخلی و خارجی‌اند، شناسایی و در پنج بخش معرفی شده‌اند. بخش‌های اول تا سوم به ترتیب، به سفالینه‌های نوع قلم سیاه، قلم سبز و رنگارنگ و بخش‌های چهارم و پنجم نیز به ترتیب، به کاشی‌های نوع رنگارنگ و سفالینه‌های نوع آبی و سفید از گونه موسوم به کوباچه اختصاص یافته است.

در فصل پنجم، بررسی مقایسه‌ای کوتاهی بین سفالینه‌های گونه موسوم به کوباچه و دیگر آثار صنعتی و هنری معاصر آن‌ها انجام شده است و فصل ششم به ارائه و تحلیل آزمایش سنگ‌نگاری برخی نمونه‌های سفالین گونه موسوم به کوباچه مکشوف از کاوش‌های علمی باستان‌شناسی اختصاص یافته است. در مبحث پایانی کتاب هم، نتیجه‌گیری و تحلیل ارائه شده است.

در پایان، یادآوری چند نکته ضروری است: برخی از صفحات این کتاب، متبرک به ذکر آیاتی از قرآن حکیم با ترجمه مرحوم آقای دکتر سید جلال‌الدین

مجتبوی است.

به علت کاربرد گسترده برخی واژگان زیر، از علائم اختصاری آن‌ها بدین شرح استفاده شده است:

- شماره: ش
- هجری قمری: ق
- سانتی‌متر: سم
- هجری شمسی: ش
- میلی‌متر: مم
- میلادی: م

کلام آخر آنکه براساس فرمایش امیرمؤمنان علی (ع) که می‌فرمایند: «من اوتی نعمة فقد استعبد بها حتی یعتقه القیام بشکرها» (علی بن ابیطالب (ع)، ۱۳۸۶: ۵۷۹): «کسی که نعمتی به او داده شد، تحت بردگی درآمده، تا به وسیله ادای شکر آن خود را آزاد کند»، وظیفه خود می‌دانم از همه عزیزانی که در به ثمر رسیدن این اثر، بنده را مرهون الطاف خود قرار دادند، به ویژه از خدمات ارزشمند سرکار خانم هانیه بنائیان (مسئول محترم تولید انتشارات علمی و فرهنگی) و جناب آقای امیراسترابی (صفحه‌آرای محترم انتشارات علمی و فرهنگی)، صمیمانه تقدیر و تشکر نمایم.

فصل اول

تأثیرات متقابل اقتصاد - تجارت
و فناوری - هنر در عصر صفوی

اهمیت تجارت در عهد صفوی

بازرگانان و صنعتگران ایران در عصر صفویه، از موقعیت اجتماعی بی‌نظیری برخوردار بودند، به طوری که تاورنیه آن‌ها را هم‌تراز طبقه سوم فرانسه «که بعد از نخبگان سیاسی و اجتماعی قرار می‌گرفتند» (آقایی، ۱۳۸۷: ۱۰)، دانسته است. در آن زمان، تجار عمده‌فروش با نخبگان سیاسی ارتباط نزدیکی داشتند. دربار به تجار وابسته بود و به خدمات آن‌ها برای حمل کالاهای تجاری خود و نیز پول نقدی که به ایران وارد می‌کردند، نیاز داشت و از اعتبار آن‌ها استفاده می‌کرد. در مقابل، بازرگانان نیز به دولت وابستگی داشتند و به واسطه مجموعه‌ای از قراردادهای سازمانی، با نظام سیاسی گره خورده بودند. افزون بر این، برخی امور فنی و کارهای صنعتی که به علت دقت و ظرافت و ابتکار، از مرحله صنعت فراتر رفته و به مرز هنر رسیده بودند و درضمن، علاوه بر توجه و نیاز دربار به آن‌ها، متقاضیان بسیار و درآمدزایی هنگفتی نیز داشتند، اغلب در کارگاه‌ها یا کارخانه‌های وابسته به دربار انجام می‌شدند. دولت صفوی از برپاکردن کارخانه‌های سلطنتی، دو هدف

را دنبال می‌کرد:

۱. رهایی از وابستگی به پیشه‌وران مستقل؛
۲. ایجاد درآمد (کیوانی، ۱۳۹۲: ۱۶۵).

درضمن، بازار نیز تحت کنترل دولت بود و دولت با انتصاب ملک‌التجار، بر امر تجارت و مسائل تاجران عمده نظارت می‌کرد (آقایی، ۱۳۸۷: ۱۰). به هر حال با ظهور دولت صفوی، به عنوان دولتی یکپارچه و متمرکز و قدرتمند، نظام اصناف روی به تقویت و گسترش نهاد؛ البته چون اصناف شهرهای بزرگ فاقد توان و تسهیلات لازم برای تأمین نیازمندی‌های دستگاه عریض و طویل و مجلل دربار و دیوان صفویه بودند، دولت خود به تأسیس «بیوتات سلطنتی» یا «اصناف شاهی» اقدام کرد (کیوان، ۱۳۷۹: ۲۷۵) که طبق گزارش تذکره‌الملوک، شامل ۳۳ «کارخانه بیوتات معموره» (میرزا سمیعا، ۱۳۶۸: ۱۲) یا «صنف شاهی» می‌شده است. به گفته امام‌قلی خاکی خراسانی، شاعر معاصر شاه‌عباس اول و دوم که ظاهراً در اویل سلطنت شاه‌عباس دوم درگذشته است (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۶: ۸۲۱۱)،

نیز اصناف بازار اصفهان به سی و سه رسته صنفی تقسیم می‌شدند. در میان اصناف اصلی اصفهان، ممتازترین کانون فعالیت‌های پیشه‌وری در طی سده‌های دهم تا چهاردهم هجری قمری، دو صنف مهم کوزه‌گران و کاشی‌پزان بودند (کیوان، ۱۳۷۹: ۲۷۵؛ جناب و شاردن، ۱۳۷۶: ۹۴).

در دوره صفویه، به ویژه از عصر شاه‌عباس اول به بعد، به تجارت، به خصوص تجارت بین‌المللی، توجه فراوانی شد. این امر نه تنها در اقتصاد و مسائل اجتماعی و روابط بین‌المللی، بلکه در صنعت و فرهنگ و هنر و حتی معماری و شهرسازی آن دوره، به وضوح تأثیر گذاشت. در نتیجه، جاده‌ها و بناهای مرتبط با آن مانند کاروان‌سراها و پل‌ها به طور متعدد احداث شد.

در آن زمان که کشور همواره توسط ازبک‌ها و عثمانی‌ها از طرف مرزهای شرقی و غربی تهدید می‌شد و عمدتاً در حالت جنگ یا آماده‌باش به سر می‌برد و این وضعیت هزینه‌های مضاعف و کمرشکنی را بر بودجه مملکت تحمیل می‌کرد، یکی از مهم‌ترین راه‌های تأمین بودجه لازم جامعه و حکومت که بسیاری از معضلات و نارسایی‌های کشور و نارضایتی‌ها و حتی ناامنی‌ها را برطرف می‌ساخت، تجارت بود. در نتیجه در آن زمان «روابط ایران با دول خارجی، به ویژه اروپایی، به اوج خود رسید» (ططری، ۱۳۸۷: ۴۸). از این رو صادرات محصولات داخلی اهمیت فراوانی داشت و موازنه بازرگانی خارجی کشور حالت تعادلی داشت (مولوی، ۱۳۴۳: ۱۹۲۰).

اهمیت تجارت در عهد صفویه به اندازه‌ای بود که یکی از عوامل مؤثر در انتقال پایتخت از قزوین به اصفهان را توسط شاه‌عباس اول، موقعیت اصفهان

به لحاظ جغرافیای اقتصادی آن دانسته و دلایل زیر را برای آن برشمرده‌اند:

۱. این شهر در مرکز ایران قرار داشت و محل تلاقی بسیاری از راه‌های تجاری بود؛

۲. جمعیت کثیری داشت که بسیاری از آن‌ها استعداد بسیار خوبی در امور تجاری و صنعتی داشتند؛

۳. مردم آنجا به لحاظ روحیه اجتماعی، مقتصد بودند و از اسراف و تبذیر پرهیز می‌کردند؛

۴. شهر به طور بالقوه، مستعد گسترش بود و از این لحاظ محدودیتی نداشت (دهقان‌نژاد، ۱۳۸۲: ۲۴۶).

اصفهان در دوره شاه‌عباس اول، به مرکز ثقل تجارت و دادوستد تبدیل شد و از نظر تولیدات صنعتی و هنری، توسعه چشمگیری یافت. این شهر به علت اهمیت یافتن خلیج فارس، در صدور محصولات داخلی، به ویژه ابریشم شمال به کرانه‌های خلیج فارس، اهمیت خاصی پیدا کرد و محل فروش ابریشم‌های شاهی و بازار عمده پارچه‌های ابریشمین خاورزمین و محصولات کشورهای دیگری مانند هندوستان شد؛ به طوری که در بازار آن شهر، علاوه بر تجار ایرانی، بازرگانان هندی، تاتارهای خوارزم، ترک، ختایی، بخارا، یهودی، ارمنی، گرجی و در کنارشان، تجار اروپایی از انگلستان، هلند، فرانسه، ایتالیا و اسپانیا حضور داشتند (ثواقب، ۱۳۸۲: ۱۴۴-۱۴۵).

شاه‌عباس اول اعتقاد داشت که علاوه بر درآمدهای حاصل از کشاورزی و معادن و استفاده از منابع طبیعی، عامل بزرگ اقتصادی دیگری که ارزهای خارجی را به کشور سرازیر خواهد کرد، تجارت است. به طور کلی، یکی از ویژگی‌ها و

گزارش سال ۱۵۶۱م آنتونی جنکینسون^۱، ایرانیان به آنجا «پارچه پشمی کراسکا^۲، پارچه‌های کتانی، انواع و اقسام پارچه‌های ابریشمی و ارگوماک^۳ و... می‌آورند و در عوض، پوست خام قرمز و سایر ظروف روسی و غلام که بازار آن بزرگ‌ترین بازار آسیای مرکزی است، با خود می‌برند.»

«تسلط روس‌ها بر سبیری در پاره پسین سده دهم هجری / شانزدهم میلادی نیز به لحاظ سیاسی و اقتصادی اهمیت داشت. این منطقه پراز خزو سمور و روباه بود که پوست آن‌ها در کنار طلا و نقره، مهم‌ترین رقم تجاری روسیه به ایران را تشکیل می‌داد. شهر محوری جنوب روسیه برای تجارت شرق تا آسیای مرکزی و تجارت جنوب تا ایران، شهر هسترخان در ۷۵ میلی ولگای سفلا از طرف دریای خزر بود» (فریر، ۱۳۸۰: ۲۲۰-۲۲۱).

در عصر صفویه، روابط ایران و عثمانی نیز با وجود درگیری‌های متعدد برقرار بود؛ به طوری که برای مثال، شاه‌تهماسب هدایای فراوانی به مناسبت تاج‌گذاری سلطان مراد سوم عثمانی در سال ۹۸۲ق برای وی ارسال کرد (بیگدلی، ۱۳۷۲: ۳۸۴۴-۳۸۴۵). سفیر مجارستان در دربار شاه‌تهماسب نیز از اهدای قالی‌های بافت همدان و درجین توسط این پادشاه، به مسجد «سنان» بزرگ در استانبول (جامع سلیمانیه امروز) گزارش می‌دهد.

تأثیر تجارت بر هنر و معماری و شهرسازی در عصر صفوی

از ویژگی‌های مهم دوره صفویه، رسمیت یافتن مذهب

سیاست‌های بارز دوره صفوی، گسترش تولید و تجارت بود که از عوامل بازشدن پای اروپاییان به ایران و رقابت‌های بازرگانی به حساب می‌آمد (فقیهی شیرازی، ۱۳۷۹: ۱۷۵). غیر از کشورهای اروپایی، دیگر کشورهای مهم طرف مبادله و تجارت ایران را چین و هندوستان و روسیه تشکیل می‌دادند. چین کشوری است که روابط مختلف فرهنگی و سیاسی و اقتصادی با ایران داشته است و سابقه این روابط به پیش از تاریخ و حتی به دوران‌های اساطیری می‌رسد (صدیقیان، ۱۳۷۵: ۱۰۰). این روابط در اعصار تاریخی و اسلامی، استمرار و حتی گسترش می‌یابد و در دوره تیموری، در عهد شاهرخ و بایسنقر میرزا، بین دو کشور سفیرانی مبادله می‌شود (حاکمی والا، ۱۳۷۷: ۲۰۶-۲۰۸). در دوره صفویه هم، به خصوص از زمان شاه‌عباس اول به بعد، شاهد گسترش این روابط و تأثیرات متقابل هریک از دو کشور بر یکدیگریم. این دو کشور همواره نقشی کلیدی در جاده فرهنگی تاریخی موسوم به ابریشم داشته‌اند، به ویژه در زمینه‌های فنی و هنری و تجارتی (مهجور الف، ۱۳۸۴: ۱۲۴).

روابط ایران و هندوستان نیز که پیشینه‌ای اساطیری و پیش از تاریخی دارد، در دوره صفویه، به ویژه پس از پناهندگی همایون به دربار شاه‌تهماسب و دستیابی مجدد وی به قدرت، به میزانی توسعه کمی و کیفی یافت که در تاریخ ادبیات و فرهنگ و هنر، از شیوه ادبیات و برخی هنرهای آن دوره ایران مانند نقاشی، به عنوان شیوه هندی یاد می‌شود. در آن برهه که شبه‌قاره هندوستان به شدت مرکز توجه کشورهای استعمارگر اروپایی قرار گرفته بود، ایران معبر تجارتی هندوستان و مغرب‌زمین شد.

روسیه نیز همسایه شمالی ایران بود که براساس

1. Anthony Jenkinson

۲. Craska. کتان ضخیم

۳. Argomack. اسب‌های ترکمنی از نژاد اسب‌های عربی

تشیع در کشور است. همچنین اغلب سرزمین‌های ایران، پس از صدها سال، تحت حکومت واحد درآمدند. شاخصه مهم دیگر آن روزگار، رشد و توسعه چشمگیر بسیاری از فنون و هنرها (فلور، ۱۳۷۹: ۱۹) بود. در این راستا بسیاری از آثار صنعتی و هنری ایران، به برخی از کشورهای دیگر به عنوان کالاهای صادراتی یا به صورت پیشکش و هدیه ارسال شد و در مقابل، برخی از آثار فنی و هنری برخی از ممالک دیگر به این کشور وارد شد. برای مثال، در میان ارمغان‌های فرستاده کمپانی فرانسه برای شاه سلیمان، پارچه‌های زربفت و اطلس، شش قطعه فرش زربفت و ابریشم و ۳۰۶ عدد ظرف چینی به قطعات مختلف دیده می‌شود (شاردن، ۱۳۳۶، ج ۳: ۲۶۶-۲۶۷). علاوه بر هدایا، پای برخی از صنعتگران و هنرمندان دیگر کشورها نیز به ایران گشوده شد. این گونه مراودات تأثیر فراوانی بین صنایع و هنرهای ایران و برخی ممالک دیگر گذاشت و تجلی آن را می‌توان به وضوح، در نمونه‌های متعدد و متنوعی از میراث فرهنگی برجای مانده از آن روزگار ملاحظه کرد. همان‌طور که اشاره شد، در آن دوره به اقتصاد و تجارت، بهای زیادی داده می‌شد. بنابراین، شاهان صفوی حتی در راستای مقابله با سلاطین عثمانی و سیاست‌های آنان، ضمن انعقاد برخی قراردادهای و معاهده‌ها با فرستادگان و کمپانی‌ها و شرکت‌های دیگر کشورها، برای تأمین امنیت کاروان‌ها و هیئت‌های تجاری و نمایندگی‌های خارجی نیز دستورهای متعددی صادر کردند. برای مثال، شاه عباس اول، پس از پیروزی بر عثمانی‌ها و بیرون‌راندن پرتغالی‌ها از خلیج فارس، در ۲۸ محرم ۱۰۳۳ ق/ ۲۱ نوامبر ۱۶۲۳ م، معاهده‌ای با هلندی‌ها در اصفهان امضا کرد که براساس بند نخست آن،

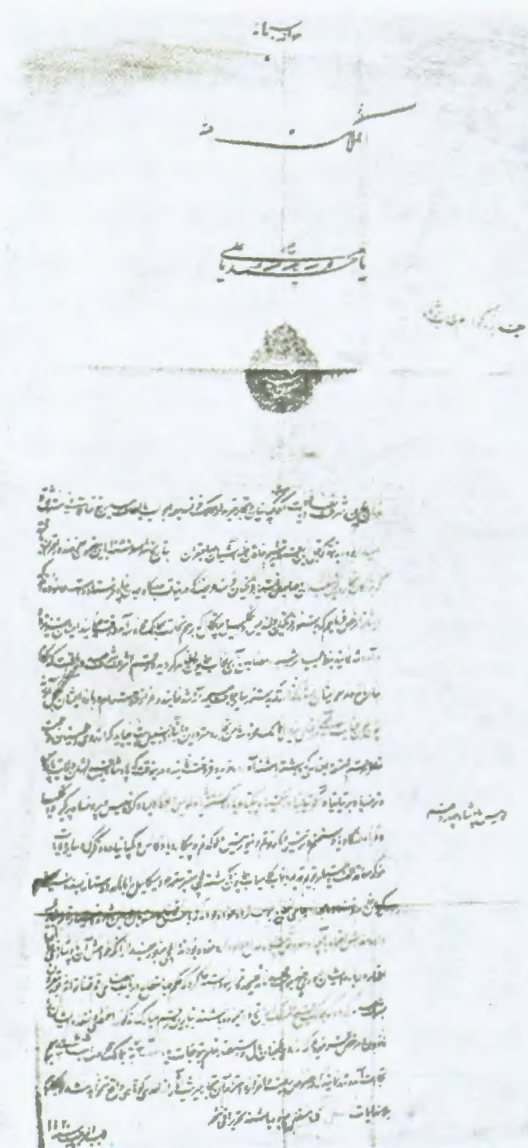
به اتباع و بازرگانان هلندی اجازه داد که در سراسر خاک ایران رفت و آمد کنند و آزادانه به دادوستد مشغول باشند. بندهای ۸ و ۹ این معاهده نیز از قرار زیر است:

۸. هیچ‌گونه اشکالی برای کرایه کردن شتر و قاطر و سایر چارپایان از طرف مأمورین دولت ایران برای هلندی‌ها فراهم نخواهد شد. به علاوه تمام کاروان‌ها موظف‌اند کرایه حمل و نقل را به بهای متداول و معمول در کشور، از هلندی‌ها دریافت دارند.
۹. مأموران هر محل موظف‌اند برای هلندی‌ها وسایل سکونت و خواربار و سفر فراهم آورند و در صورت لزوم، عده‌ای نگاهبان برای محافظت آنان در اختیارشان بگذارند (بیانی، ۱۳۴۹: ۱۰۹).

البته اعطای این گونه امتیازات و آزادی‌ها به شاه عباس اول اختصاص نداشته، بلکه دیگر حکام صفوی نیز بنابر موقعیت، به اقدامات مشابهی دست زده‌اند؛ چنان‌که در فرمان مورخ ۱۱۲۰ ق، شاه سلطان حسین درباره آزادی بازرگانی فرانسویان که اصل آن در بایگانی وزارت امور خارجه است (سند ۱)، آمده:

حکام بنادر مانع و مزاحم ایشان نشده، گذارند که بدستور سایر جماعات مسیحیه، آمد و شد نمایند و اعزاز و احترام درباره ایشان بعمل آورند. چون بعون عنایت الهی و اقبال بی‌زوال، ممالک محروسه، مأمّن تجار و مترددین و ابناء السبیل است، می‌باید که از روی اطمینان و جمعیت خاطر، هر قسم امتعه و اجناسی که داشته باشند، آورده، خرید و فروخت نمایند....
ایشان را مأذون و مرخص فرمودیم که از روی اطمینان بال و استظهار تمام، بتوجهات

فرمان مورخ ۱۱۲۰ ق شاه سلطان حسین درباره آزادی بازرگانی فرانسویان، موجود در بایگانی وزارت امور خارجه فرانسه (قائم مقامی، ۱۳۴۸: ۶۸-۶۹)

پادشاهی بممالک محروسه شاهنشاهی، برسم تجارت، آمد و شد نمایند که درخصوص رعایت و اعزاز و احترام آن تجار خیریت آثار، از احدی کوتاهی واقع نخواهد شد و بمکارم بلا نهایت ظل الهی، مستمال می بوده باشند.
تحریرا فی شهر رجب المرجب ۱۱۲۰ (قائم مقامی، ۱۳۴۸: ۶۷-۶۸).

صفویان برای رونق بخشیدن به اقتصاد و تجارت، به اقدامات مؤثر دیگری نیز دست زدند که تأثیرات مستقیمی بر صنعت، هنر، معماری و شهرسازی آن روزگار گذاشت. ازجمله آن ها اقداماتی است که در ادامه بررسی می کنیم.

توجه به صنایع و هنرهای درآمدزا در عصر صفوی

عنایت عمده شاهان صفوی و در رأس آن ها شاه عباس، بیشتر به صنایع و هنرهایی بود که علاوه بر تقاضای دربار و حکومت، در داخل و به ویژه خارج از کشور، بازار و مشتریان بسیاری داشتند و در نتیجه درآمدزا و ارزآور بودند. در صدر این رشته های صنعتی و هنری، پارچه بافی، فرش بافی، سفالگری و چینی سازی قرار داشتند. به همین دلیل برخی از محققان، زمان شاه عباس اول را «دوره شکوفایی اقتصادی توأم با زایش هنری» نامیده اند (کن بای، ۱۳۷۸: ۱۰۰).

حاکمان صفوی برای رشد کمی و به ویژه کیفی صنایع و هنرها، یعنی فراوانی و تولید انبوه و نیز تأمین کیفیت و مرغوبیت محصولات صنعتی و هنری، به اقدامات و ابتکاراتی دست زدند؛ ازجمله اینکه کارگاه ها و کارخانه های شاهی را تأسیس و

در رأس آن‌ها از استادکاران ماهر و مجرب استفاده کردند. برای مثال، شاه‌عباس اول حدود سیصد سفالگر چینی را به همراه خانواده‌هایشان به ایران دعوت کرد و در این کشور، ساکن و مشغول به کار نمود (بهرامی، ۱۳۲۷: ۱۰۲؛ هیلنبرند، ۱۳۸۶: ۲۴۸).

کارگاه‌های حکومتی و کارخانه‌های شاهی در عصر صفوی

شاهان صفوی به منظور نظارت مستقیم بر چگونگی تولید، توزیع، فروش و مصرف بسیاری از محصولات، کارگاه‌ها و کارخانه‌هایی در اطراف قصر و مراکز استان‌ها تأسیس کردند (بیکر، ۱۳۸۵: ۱۱۹) که برخی از آن‌ها مانند شعراب‌خانه (میرزا سمیعا، ۱۳۶۸: ۶۳) در زمره امور و «مسائل مختص به تشکیلات حکومت» (مینورسکی، ۱۳۶۸: ۳۹) و بخشی از بیوتات سلطنتی محسوب می‌شدند. این کارگاه‌ها به اندازه‌ای اهمیت داشتند که ناظر بیوتات، مباشر کارگاه‌ها بود (همان، ۴۸). ژان شاردن^۱ از بنای عظیمی به نام کارخانه شاهی یاد می‌کند که مخازن شاه یا ساختمان صنایع بوده و در وجه تسمیه آن می‌نویسد چون در این جایگاه برای شاه و خاندان او کار می‌کنند، «کارخانه» نامیده شده است (شاردن، ۱۳۴۵، ج ۷: ۱۴۷). شاردن همچنین گزارش می‌دهد که مخازن و کارخانه‌های صنایع، همانند بخش بانوان یا حرم‌سرا، قسمت‌هایی از کاخ چهل‌ستون هستند (همان، ۱۵۵). به گزارش وی: «هر فن و صنعت را کارخانه ویژه و مخصوصی است و کارگران اختصاص به کارخانه‌ای مربوط دارند و در کارگاه‌هایی که در آنجاست، به کار می‌پردازند» (همان، ۱۰۱-۱۰۲). مهم‌ترین این کارگاه‌ها به ترتیب اهمیت،

به پارچه‌بافی، فرش‌بافی، سفالگری و چینی‌سازی اختصاص داشته‌اند.

یکی از صنایع و هنرهای مهمی که در دوره صفویه، توجه شاهان و حاکمان و حتی بسیاری از اқشار دیگر جامعه را به خود جلب کرد، سفالگری و چینی‌سازی است؛ به طوری که در سازمان اداری حکومت صفویه، «چینی کاسه‌خانه» را باید در زمره بیوتات سلطنتی محسوب کرد (مینورسکی، ۱۳۶۸: ۱۲۹). سفالینه‌ها به ویژه ظروف نوع مشهور به چینی^۲، علاوه بر کاربرد گسترده‌ای که در داخل کشور، اعم از دربار و مراکز مرتبط با آن و نیز بسیاری از خانواده‌ها و اқشار مردم داشتند، به خارج از کشور نیز صادر می‌شدند.

توضیح آنکه «چینی» عبارت از گونه‌ای سفالینه با لعاب شفاف می‌باشد که سخت، ریزبافت، پرطنین و بدون حفره، سفیدرنگ و مات است و از مخلوط کائولن و کوارتز و فلدسپات در حرارت زیاد کوره تهیه شده است. بنابراین، مشخصه‌های مهم ظروف چینی اصل از این‌قرار است (Lane, 1957: p. 21):

۱. ساختار و بدنه‌ای متشکل از مواد سفت و سخت دارد.

۲. پوشش بدنه چگال و سخت آن‌ها لعابی غلیظ است و رنگی متعادل و ملایم دارد.

۳. این‌گونه ظروف با توجه به مصالح و مواد سازنده‌شان، ساختاری سفید، زجاجی، نیمه‌شفاف، صاف و یکنواخت دارند.

نتیجه آنکه، ظروف چینی اصل به علت داشتن بدنه سخت، آب به درونشان نفوذ نمی‌کرد، ضمن آنکه کثیف نمی‌شدند و لعابشان نیز ترک نمی‌خورد. از سوی دیگر، هیچ ماده‌ای برای ساختن ظرف غذا به خوبی سفال و چینی نبود. از این‌رو همه حاکمان

و سفید تولید چین از جمله کراک^۱ که در سده‌های هفدهم و هیجدهم میلادی، در اروپا از محبوبیت خاصی برخوردار بود (نفیسی، ۱۳۸۴: ۳۴)، در ایران ساخته و پرداخته شد. به همین دلیل، کاسه‌های فراوانی از دوره صفویه برجای مانده است که به طور مستقیم، از مدل‌های کراک الهام گرفته‌اند و یولاند کراو^۲ آن‌ها را به پیش از اواسط قرن یازدهم هجری / هفدهم میلادی، یعنی در خلال نیمه آخر سلطنت شاه عباس اول و زمان سلطنت جانشین او، شاه صفی اول متعلق می‌داند (Crowe B, 2002: p. 263). بنابراین از آن بندر، سفالینه‌های صادراتی ایران به ویژه ظروف آبی و سفید را با کشتی به اروپا صادر می‌کردند (آلن، ۱۳۸۳: ۶۸).

با توجه به این مباحث، برخی از پژوهشگران، یکی از کامیابی‌های ایرانیان را که در آخرین دهه‌های قرن دهم و سپس سده یازدهم هجری قمری به اوج کمال رسید، سفالگری دانسته‌اند (هیلنبرند، ۱۳۸۶: ۲۴۷-۲۴۸؛ راجرز، ۱۳۷۴: ۲۶۸)؛ البته بعضی دیگر، نظری تقریباً مخالف دارند و می‌گویند در دوران صفوی، هنر سفال‌سازی برخلاف کاشی‌سازی در اثر عوامل زیر ترقی چندانی نکرد:

۱. توجه زیاد به برخی از فنون و هنرهای دیگر مانند کاشی‌کاری، نساجی، قالی‌بافی، فلزکاری، نقاشی و تذهیب؛
 ۲. پیروی سفالگران ایرانی از همکاران چینی خود که شاهان و صاحب‌منصبان صفوی، بسیار به آن‌ها توجه کردند (برزین، ۱۳۴۰: ۱۱۹۱-۱۱۹۲).
- توضیح آنکه شاه‌عباس اول حدود سیصد سفالگر

آسیایی از جمله صفویان، به ظروف ساخت چین علاقه‌مند بودند و از آن‌ها استفاده می‌کردند (پوروش، ۱۳۸۴: ۱۲۵).

در قرن یازدهم هجری قمری، جمع‌آوری ظروف چینی به نوعی سرگرمی اشرافی تبدیل شده بود که موجب شأن و اعتبار نیز می‌شد؛ حتی شاه‌عباس اول تعداد زیادی از این ظروف را که بیش از ۱۲۰۰ قطعه بود، در سال ۱۰۲۰ق، وقف بقعه شیخ صفی در اردبیل کرد (Golombek, 2003: p. 253؛ منجم یزدی، ۱۳۶۶: ۴۲۵).

به هر حال، هدف سفالگران صفوی در وهله نخست، پاسخ به تقاضاهای داخلی بود، ضمن آنکه به بازارهای بین‌المللی هم توجه داشتند و با سفال‌سازان چینی نیز به ویژه در زمینه تولید سفال‌های آبی و سفید و سلادن به رقابت می‌پرداختند. در آن دوره، سفالینه‌های آبی و سفید ایرانی به درجه‌ای از کیفیت رسیده بودند که تاجران اروپایی، آن‌ها را به عنوان ظروف ساخت چین جا می‌زدند و به فروش می‌رساندند. برای مثال، آلمانی‌ها این نوع ظروف ایرانی را با برخی نمونه‌های تولید چین درمی‌آمیختند و به هلند صادر می‌کردند (Lane, 1957: pp. 75-76؛ Golombek, 2003: p. 254؛ حسن، ۱۳۷۷: ۱۸۸).

گفتنی است در بندر گمبرون که پس از اخراج پرتغالی‌ها از هرمز، شاه‌عباس اول به شدت به آن توجه کرد و از مراکز مهم تجاری کشور محسوب می‌شد، کمپانی هلندی هند شرقی یک ایستگاه گمرکی تأسیس کرد و «در آن به معامله چینی‌های چین» (چکیده‌های ایران‌شناسی، ۱۳۸۴: ۱۴۲) و نیز چینی‌های تولید ایران پرداختند. باید توضیح داد که به ابتکار سفالگران ایرانی، نظیر ظروف چینی آبی

1. Kraak

2. Yolande Crowe

چینی را به همراه خانواده‌هایشان به ایران آورد (بهرامی، ۱۳۲۷: ۱۰۲؛ هیلنبرند، ۱۳۸۶: ۲۴۸). این امر آثار مثبتی نیز به دنبال داشت؛ زیرا موجب شد سفالگران صفوی گونه‌های جدیدی از سفالینه‌های آبی و سفید ملهم از چین، مانند برخی نمونه‌های رنگین کرمان و نیز نوع مشهور به گمبرون را رواج دهند. در واقع، برخی گلدان‌های ساخته‌شده در کرمان که نقش ازدهایی پیچ‌وتاب‌برداشته روی آن‌ها دیده می‌شود، تقلید پذیرفته‌ای است از کارهای چینی که بسیاری از آن‌ها در پاسخ به تقاضای اروپا ساخته شده‌اند؛ البته نقوش و طرح‌های شاخص ایرانی نیز بر این قبیل ظروف نقش شده است (هیلنبرند، ۱۳۸۶: ۲۴۸).

تأثیر سفالگری چین بر ایران، به قرن‌ها قبل از صفویه و حتی پیش از اسلام برمی‌گردد. در دوره اسلامی نیز این نفوذ از قرن دوم هجری و در سفالینه‌هایی مانند سفال‌های لعاب‌پاشیده به چشم می‌خورد (کریمی و کیانی، ۱۳۶۴: ۲۱). در عین حال پس از حمله مغول، این تأثیرات افزایش یافت و با سرکار آمدن تیموریان نیز بیشتر شد و آثار آن را به آسانی می‌توان هم در آثار ترکیه عثمانی و هم در آثار ایرانی دید (ویلکینسون، ۱۳۷۹: ۱۴۷). به هر حال، در بین انواع فنون و هنرها، تأثیرپذیری سفالگری ایران از چین، در صدر قرار دارد و چه بسا پیش از نقاشی بوده است (فرای، ۱۳۶۳: ۱۹۹).

البته ایران نیز به طور متقابل، تأثیراتی را بر سفالگری چین نهاده است. برای مثال، چینی‌های آبی و سفید چینی را با استفاده از سنگ لاجوردی که از ایران به چین می‌برده‌اند، نقاشی می‌کرده‌اند و به قول لین^۱، «منصفانه است که فرض کنیم شیوه

استفاده از آن به وسیله نمونه‌های واقعی ایرانی یا ظروف سفالی اسلامی ارائه شده است» (Lane, 1957: p. 22). نیز از طرف دیگر، در روزگار صفویه، روابط ایران و اروپا در زمینه‌های مختلف گسترش فراوانی پیدا کرد؛ به طوری که تأثیرات آن را در فنون و هنرهایی مانند نمونه‌هایی از سفالینه‌ها و کاشی‌کاری‌های آن دوره می‌توان ملاحظه کرد.

نتیجه آنکه توسعه روابط ایران با شرق و غرب عالم، در زمینه‌های تجاری و صنعتی و هنری در عصر صفویه، به ویژه از زمان شاه‌عباس اول به بعد، انبوهی از ابداعات هنری را به دنبال داشت که از مصادیق آن، ساخت و پرداخت سفالینه‌های جالب‌توجه بسیاری با شکل‌ها و طرح‌ها و رنگ‌های جدید بود. در آن دوره، ذوق و سلیقه ایرانی و چینی و اروپایی باهم تلفیق شدند و سفالگری را به موفقیت‌های چشمگیری رساندند؛ البته این تأثیرات مثل همیشه، حال و هوای ایرانی پیدا کرد (ویلکینسون، ۱۳۷۹: ۱۴۷) و در چارچوب فرهنگ و هنر ایرانی عرضه و ارائه شد؛ ضمن آنکه بسیاری از سفالینه‌ها نیز کاملاً به شیوه ایرانی ساخته و پرداخته شدند. نقوش این‌گونه سفالینه‌ها از نظر طرح، با مینیاتورها، نقاشی‌های دیواری، قالی‌ها و منسوجات آن دوره مرتبط و هماهنگ است. بنابراین، نوعی ارتباط و هماهنگی در رشته‌های صنعتی و هنری عصر صفویه، مانند سفال، پارچه، قالی، نقاشی، تذهیب و فلزکاری، از لحاظ طرح و نقش، به ویژه در طرح‌هایی که بعدها به «شاه‌عباسی» معروف شد، دیده می‌شود (برزین، ۱۳۴۰: ۱۱۹۲).

یک نوع از سفال‌ها و کاشی‌های شاخصی که در نمونه‌های متعددی از آن‌ها، تلفیقی از هنر و نقش‌مایه‌های ایرانی و چینی و اروپایی به چشم

1. Arthur Lane

آثار سفالین عصر صفوی اشاره می‌شود:

۱. ظهور برخی نوآوری‌ها و انواع رنگ‌بندی‌ها که ضمن تأثیرپذیری از تجربیات ادوار درخشان سفالگری ایران، بر اثر ارتباطات گسترده با ممالک غربی و شرقی و آثار هنری آن‌ها نیز حاصل شده است. برای مثال، برخی سفال گونه موسوم به کوباچه نوع رنگارنگ را یکی از ابداعات این دوره دانسته‌اند (یاوری، ۱۳۸۰: ۱۰). گلمبک^۴ نیز در ارتباط با صنعت سفال کرمان در عصر صفوی، چشمگیرترین ابداع را عرضه نوعی جدید از طرح‌های چند رنگ مانند رنگ‌های قرمز و سبز و اخراپی می‌داند (گلمبک، ۱۳۸۵: ۱۵۹).
۲. آثار سفالین این دوره، از نظر شکل و شیوه‌های ساخت و تزیین، تنوع و تولید انبوه داشته، به طوری که گاهی موجب تنزل کیفیت و ارائه نقاشی‌های تکراری شده است.
۳. کاربرد خط نستعلیق به جای خطوط کوفی و ثلث و تا حدودی نسخ، روی برخی از سفالینه‌ها مانند نمونه‌های ۱، ۲، ۴۸، ۵۲، ۲۱۶، ۲۷۶، ۲۷۷، ۳۵۸، ۳۵۹ و ۳۶۵ همچون بسیاری از آثار هنری و معماری آن دوره، مانند برخی از کاشی‌ها و بافته‌ها و آثار فلزی رواج می‌یابد.
۴. کتیبه‌های نستعلیق بسیاری از آثار سفالین این دوره، به صورت منظوم و متضمن اشعار فارسی است (گلمبک، ۱۳۸۵: ۱۶۰؛ برزین، ۱۳۴۸: ۲۴). بسیاری از کتیبه‌های مزبور، تاریخ هم دارند (تصاویر ۱، ۲، ۴۸، ۶۰، ۲۱۶ و ۳۵۸-۳۵۹). برای نمونه، می‌توان قدیمی‌ترین ظرف سفالین تاریخ‌دار دوره صفوی را مثال زد (تصویر ۱). این اثر بشقاب آبی و سفیدی است که در نیشابور

می‌خورد، سفال‌ها و کاشی‌های موسوم به کوباچه هستند. در عین حال، گروهی از بهترین آثار این گونه سفال‌ها و کاشی‌ها، به ویژه برخی از نمونه‌های نوع رنگارنگ، طبق شیوه ملی هنر عصر صفوی یعنی «مکتب اصفهان»، ساخته و پرداخته شده‌اند. در تزیینات این مجموعه، به تدریج عناصر ملی عصر صفوی، به صورتی شاخص، جلوه‌گر و به ویژه جایگزین نقش‌مایه‌های چینی می‌شوند؛ به طوری که نقوش برخی از ظروف این مجموعه، شامل نیم‌تنه جوانی یا زنی به روش نقاشی‌های رضا عباسی است که در نمونه‌هایی از نسخ خطی و پارچه‌های آن دوره به چشم می‌خورد (علام، ۱۳۸۶: ۲۸۱).

در ضمن با توجه به برخی منابع تاریخی مانند تذکره نصرآبادی (نصرآبادی، ۱۳۷۹: ۲۱۴-۲۱۵ و ۵۸۴) و تعدادی از سفرنامه‌های مربوط به آن دوران، مانند سفرنامه‌های پی‌یرافائل دومن^۱، ژان باتیست تاورنیه^۲ و سیاحت‌نامه شاردن و نیز کاوش‌ها و داده‌های باستان‌شناسی و آزمایش‌های سنگ‌نگاری، شهرهای کرمان، مشهد، یزد، شیراز و اصفهان در زمره مهم‌ترین مراکز سفالگری عصر صفویه شناسایی شده‌اند (گلمبک، ۱۳۸۵: ۱۵۲). برای نمونه، آنالیزهای سنگ‌نگاری تعدادی از سفال‌ها توسط میسن^۳، مشخص کرد که بافت و ساختار سنگی سفال‌های صفوی قرن یازدهم هجری به کرمان، مشهد، اصفهان و مکانی ناشناخته تعلق دارند؛ ضمن آنکه گروه مهمی از سفال‌های تولیدشده در اصفهان، از گونه موسوم به کوباچه‌اند (Golombek, 2003: p. 255).

در اینجا به برخی از ویژگی‌های مهم سفالگری و

1. Pe're Raphael du Mans

2. Jean-Baptiste Tavernier

3. Robert B. Mason

4. Lisa Golombek